

Samen leren via kunst

Tussen kunst en kennis

Sara Arnold

MSA - IVKO-school

2-4-2021

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling	4
1.1 Probleemverkenning	4
1.2 Doelstelling	9
Hoofdstuk 2 Het theoretisch kader	10
2.1 Hoe kunnen we via de term hoofd, hart en handen naar persoonlijke groei van onze tieners?	10
2.1.1 Conclusie van de eerste deelvraag	13
2.2 Hoe kan ik tieners actief betrekken tijdens mijn lesactiviteiten?	14
2.2.1 Conclusie van de tweede deelvraag	16
2.3 Wat is kunsteducatie en welke basiselementen horen bij creativiteit?	17
2.3.1 Conclusie van de derde deelvraag	19
2.4 Conclusie van literatuurstudie	20
Hoofdstuk 3 Ambassadeurschap, interventies en vooruitblik	21
3.1 Samenvatting van gesprekken	21
3.2 Analyse van de gesprekken en de relatie met de theorie	26
Hoofdstuk 4 Eindconclusie en aanbevelingen	29
4.1 Eindconclusie	29
4.2 Vooruitblik en aanbevelingen omtrent Montessori en kunsteducatie	30
Bronnenlijst	32
Bijlage 1. Uitwerkingen van de interviews kunstleraren	33
Bijlage 2. Uitwerkingen van de interviews bionask leraressen	37
Bijlage 3. Uitgeschreven antwoorden van leerlingen	39
Bijlage 4. Script opdracht (Ne-Drama)	40

Voorwoord

Met dank aan alle mensen om mij heen heb ik dit praktijkonderzoek kunnen doen en met blijdschap van mijn kant ligt hier nu mijn onderzoeksverslag voor je. Het is een fascinerend proces voor mij geweest om tot deze conclusies te komen. Dit zal, zoals je kunt lezen in mijn vooruitzicht, ook nog een hele tijd zo blijven. Deze opdracht heeft er voor gezorgd dat ik een mooie sprint heb kunnen trekken in de zoektocht naar mijn rol als montessorilerares.

De volgende mensen wil ik graag benoemen en bedanken!

Na contact met Kim Wannet (schoolleider) en Marleen van der Wolde (kernteam aanvoerder) realiseerde ik mij dat ik via de term hoofd, hart en handen leerlingen actief kan betrekken / meer eigenaar wil maken van hun eigen leerprocessen.

In gesprekken met Jessy over samenhang in pedagogiek en didactiek kwam ik er achter dat ik deze thema's niet te veel uit elkaar moet trekken en dat alles met elkaar verbonden is.

Na het college van Rogier over creativiteit kreeg ik het besef van de thema's binnen creativiteit: de Nederlandse Montessori vereniging (NMV) heeft drie brede montessori doelen ontwikkeld, gebaseerd op nieuwsgierigheid, verbeeldingskracht en creërend handelen.

Manja motiveerde mij als trainer tijdens een feedback gesprek, om mijn focus te verzetten van het brede begrip valorisatie naar specifiekere aspecten binnen persoonlijkheidskenmerken, namelijk: nieuwsgierigheid en verbeeldingskracht. Manja, dank voor jouw opmerkingen over 'de stem der dingen' en het benadrukken van het belang van esthetische waarde.

Na het lezen van het verslag van Hendriekje en Adriaan en contact met Adriaan kreeg ik zicht op mijn thema's en hoe ik mijn vragen kon specificeren.

Tijdens een feedback gesprek met Anke drong het belang van schoolse vaardigheden en het normalisatie proces waar Maria Montessori over schrijft, tot mij door. Koen liet mij als trainer tijdens een voortgangsgesprek het belang van het specifiek maken van mijn hoofdvraag binnen mijn rol als ambassadeur zien.

Na contact met Margriet kreeg ik inzicht in het praktijkdeel van mijn onderzoek en focus op de responsieve methode.

Collega's van het Individueel Voortgezet Kunstzinnig Onderwijs, Marlies en Karin, Jolle Mijs en Noa, Geert en Maureen, Anneke en Guus bedankt voor jullie enthousiasme dat er voor zorgt dat ik nog lang niet uitgeleerd ben binnen dit thema!

Marleen, mijn grote dank voor het 'er zijn', jij bent mijn professionele steun en toeverlaat; jij toont heel stevig jouw enthousiasme waardoor ik bij tegenslag toch mijn eigen dromen en doelen blijf nastreven.

Trainers van de Leergang Montessori Meesterschap: voor jullie allen een speciaal dankwoord. Mijn dank is groot, zeer groot, dat jullie hebben gezorgd dat ik de mogelijkheid heb gekregen totaal binnen mijn eigen interesses en behoeften onderzoek te kunnen doen, te leren en te groeien.

Samenvatting

Al zes jaar vraag ik mij af wat kunst en Montessori in mijn leven betekenen. Misschien dat ik ook daarom ben gaan solliciteren op het IVKO. Eindelijk heb ik hier een sprint in kunnen maken tijdens de Leergang Montessori Meesterschap. Dit praktijkonderzoek (PO) heeft als doel mijn eigen strubbelingen te uiten en daarmee collega's te inspireren, maar zeker niet te zeggen wat ze wel of niet moeten doen. Ik beschrijf in dit verslag eerst de aanleiding, probleem- en doelstelling. Daarna beschrijf ik aan de hand van gevonden theorieën en gesprekken met mensen op het IVKO, mijn nieuw opgedane inzichten. Aan het eind van dit verslag vat ik samen op welke (voor mij) nieuwe wijze ik kunst in mijn niet-kunst vak, biologie en natuurscheikunde (bionask) programma kan integreren.

Voor de valorisatie van de persoonlijkheid is het zeer van belang om bij de totale tiener aan te sluiten. De tiener laten denken, voelen en maken. Zo helpen we de tieners bij hun zelfopbouw (Montessori 1941). Anders gezegd: bij de vorming van de persoonlijkheid. Diepe concentratie is hierbij van belang. Tijdens het volgen van de elf door Lillard (2017) beschreven natuurlijke neigingen ontstaat er een verbinding tussen dit denken, voelen en maken. De mens in de leeftijdsperiode van tieners (twaalf t/m achttien jaar), vindt diepe concentratie bij het opdoen van zelfinzicht en het ontwikkelen van zelfregulatie op persoonlijk en sociaal gebied. Zij hebben in die leeftijdsfase, op weg naar volwassenheid, tevens de neiging een helder beeld te vormen over de maatschappij waar zij in leven. Maria Montessori noemt de vroege adolescent (twaalf t/m veertien jaar) 'de organisator' en de midden adolescent (vijftien t/m achttien jaar) 'de betrokkene'. Montessori (2020) legt uit dat zodra de tiener kan werken aan zijn ontwikkeltaak tot volwassene hij/zij zich goed in een activiteit kan verdiepen. Daarnaast zegt Lillard (2017) dat het belangrijk is bij leren, dat je je op je gemak voelt in de ruimte waar je leert en er interesse wordt gewekt door de esthetische waarde van het te gebruiken materiaal. Tot slot zegt Jolles (2020) dat de interactie met volwassenen in de school zeer belangrijk is voor de mate waarin tieners geïnspireerd raken. Zijn aanbeveling is te zorgen voor inspiratie door op routes en nieuwe mogelijkheden te wijzen om zo de nieuwsgierigheid te wekken en te blijven onderhouden.

Met kunst kunnen we lokalen prettiger laten aanvoelen en misschien kunnen we ons lesmateriaal aantrekkelijker maken voor onze kunstzinnige doelgroep door kunstexpressies in het lesmateriaal te verwerken. Via kennis en kunsteducatie kan de natuurlijke drang tot nieuwsgierigheid en zelfexpressie gevoed worden. Zo ontstaat er een sterk ontwikkeld creatief denken via een eigen volgorde en in een autonoom ritme. Voor de leraren en andere opvoeders die zich bezighouden met kunsteducatie is het goed om de volgende drie belevingsvormen van kunst met elkaar af te wisselen: beschouwen, creëren en betekenis geven (reflecteren). Tijdens het uitvoeren van mijn interventies hebben kunstleraren mij duidelijk gemaakt dat kunst niet alleen een manier is om tot samenhang te komen tussen het denken, voelen en doen binnen een persoon, maar ook helpt bij samenhang brengen tussen vakken. Dit is weer van belang bij de cyclus van het beklijven van kennis en het behouden van nieuwsgierigheid. De leerlingen hebben mij geholpen door aan te geven dat kunst de interesse wekt en stimuleert tot intrinsieke motivatie.

Deze inzichten gebruik ik om als ambassadeur anderen te inspireren tussen vakgroepen samen te gaan werken. Tevens is mijn droom dat alle mensen in onze leergemeenschap zich bewust zijn van de manier waarop wij de fysieke en relationele omgeving voor onze tieners met elkaar vormgeven. Een IVKO manifest is daarvoor een mooie start, wat ik vanuit mijn onderzoek meeneem en op het manifest wil laten terug komen is te lezen aan het eind van dit verslag.

Hoofdstuk 1   **Aanleiding en probleemstelling**

Mijn probleemverkenning is ontstaan vanuit de drang naar balans in evenwicht tussen kunst en kennis. De onderzoeksvraag die ik mijzelf stelde begin dit schooljaar was heel breed. Door in te zoomen binnen dit brede kader kon ik zien wat ik nodig heb in mijn eigen praktijk om toch aan dat brede doel te kunnen werken. Alle stukken in boeken die ik heb gelezen, samen met mijn ervaringen en de gesprekken die ik heb gevoerd hebben gezorgd dat mijn probleemstelling in paragraaf 1.1 en doelstelling in paragraaf 1.2 zijn geworden zoals zij nu zijn. Voordat ik daar over uitbreid zet ik hier uiteen over welk brede kader ik het heb en welke doelstelling ik daarbinnen voor mezelf heb gevonden.

Tijdens gesprekken met Marleen van der Wolde, (als mede student aan de leergang) en Kim Wannet (de schoolleider van het IVKO) werd duidelijk dat er op dit moment een tweetal Montessori termen zijn waar verwarring over bestaat binnen het team en onze leerlingen. Het betreft de Montessori termen vrijheid in gebondenheid en zelfstandigheid. Mijn doelstelling op organisatie niveau voor het IVKO is:

‘Hoe maken wij samen expliciet hoe onze leerlingen hoofd, hart en handen inzetten en wij op die manier onze leerlingen actief betrekken, zodanig dat wij als gids een rol spelen bij de valorisatie van de persoonlijkheid van onze tieners’.

Graag wil ik met elkaar (team en leerlingen) helder onze visie en verwachtingen van elkaar verwoorden. Binnen dit doel kijk ik voor mijzelf en mijn vakgroep naar de volgende onderzoeksvraag:

‘Welke uitgangspunten zijn belangrijk bij het integreren van kunst in lesactiviteiten voor het vak bionask, zodanig dat we een uitdagende leeromgeving voor tieners ontwerpen waarbij zij actief betrokken raken?’

Het doel van mijn praktijkonderzoek is om aan de hand van literatuuronderzoek en gesprekken met leraren en leerlingen op het IVKO, informatie te verzamelen over het effectief integreren van kunst in de biologie lesactiviteiten, en op grond hiervan de montessoritheorie en IVKO kenmerken te formuleren voor het IVKO manifest m.b.t. het ontwerpen van een uitdagende leeromgeving voor tieners.

1.1 Probleemverkenning

In deze eerste paragraaf verwoord ik de aanleiding en doelstelling in de context van mijzelf en mijn school. Dit doe ik door twee thema's te verkennen, namelijk eerst het Montessori begrip: hoofd-hart-handen en daarna het concept 'actief betrekken tegenover actief betrokken zijn.

Op zoek naar balans in hoofd, hart, handen.

“Het IVKO is een montessori kunstvakschool voor mavo en havo. Het leren door kunst en van kunst is de kracht van onze school. Je talenten ontdekken en die talenten de ruimte geven, je gevoelens leren verbeelden en verwoorden en groeien als mens maken onze school heel bijzonder”. (IVKO.nl, 2021).

Op het IVKO werk ik nu al meerder jaren als één van de mentoren van de eerste jaarlaag. Sinds enkele jaren hebben wij de mogelijkheid om leerlingen die zich bij ons aanmelden te selecteren op basis van twee persoonskenmerken. We organiseren daarom intake momenten voor achtste groep leerlingen en kijken dan globaal naar de persoonskenmerken eigenheid en onderzoekende houding

van de aangemelde leerlingen. Leerlingen op het IVKO krijgen namelijk een groot scala aan kunstvakken die zij verplicht moeten volgen. In de bovenbouw kunnen leerlingen een vakkenpakket kiezen. Op deze manier is er nu een leerlingen-populatie ontstaan die breed georiënteerd is op het gebied van kunst en cultuur. Zich artistiek kunnen uiten is voor onze leerlingen belangrijk want het maakt hen gelukkig. Daardoor hebben zij ook een sterke eigen mening ontwikkeld in wat zij zelf mooi en aantrekkelijk vinden, bijvoorbeeld om mee te werken of om van te leren.

Tijdens gesprekken met onze schoolleiding en het lezen van het visitatie rapport van de Nederlandse Montessori Vereniging kwam ik er achter dat de onderzoekers ons adviseren om leren via hoofd, hart en handen meer met elkaar te verbinden. Zij schreven het volgende:

“Doelstelling (3.3). Leren met hoofd, hart en handen heeft een volwaardige plaats in de didactische aanpak van de school.

Indicatoren:

- *De school geeft de non-cognitieve vakken een volwaardige plek in het curriculum.*
- *Leraren streven ernaar om bij cognitieve vakken hoofd, hart en handen te verbinden.*
- *Leraren gebruiken en/of ontwikkelen materiaal dat gericht is op verschillende verwerkingsprincipes.*
- *De school heeft een samenhangend programma van vakoverstijgende werkvormen, zoals projecten.*

De school voldoet aan deze standaard: In het totaalaanbod van de school zijn de non-cognitieve vakken ruim aanwezig. Dat betekent dat leerlingen iedere dag wel met hoofd, hart en handen werken. Als het gaat om verbinden van hoofd, hart en handen binnen de cognitieve vakken is het beeld minder positief. Tijdens het lesbezoek zag de commissie niet veel voorbeelden. Wel las en hoorde zij verschillende voorbeelden van verschillende verwerkingsvormen, met name – maar niet alleen - in de praktische opdrachten. Veel docenten die non-cognitieve vakken geven, hebben zelf ook een al dan niet professionele verbinding met kunst; dat biedt wellicht mogelijkheden om ten aanzien van deze karakteristiek voortgang te boeken.

Aanbeveling: Maak werk van het verbinden van hoofd, hart en handen in de cognitieve vakken. Gebruik daarbij de aanwezige expertise in de school door middel van good practice? (Visitatie rapport NMV, IVKO 2019)”.

Op dit moment heb ik met mijn sectie het curriculum voor biologie op het gebied van kennis en vakspecifieke vaardigheden ruim op orde. Ik streef echter nu naar een verbinding tussen hoofd, hart en handen, zodat we leerlingen ervaringen bieden die voor hen betekenisvol zijn en waarbij we hun eigen gezichtspunten binnen de bèta vakken bespreekbaar maken.

Door dat de onderwijs inspectie ons als school een herstel opdracht heeft opgegeven en de schoolleiding daar in nieuwsbrieven zo nu en dan naar verwijst heb ik mij verdiept in deze herstel opdracht. Ik zie een link tussen beide rapporten en de aanbevelingen die daarin geformuleerd zijn. Vandaar dat ik in het volgende stuk verwijs naar de herstelopdracht uit het rapport van de onderwijsinspectie.

Actieve betrokkenheid versus actief betrekken

Dit schooljaar las ik dat de onderwijsinspectie, en ook collega's binnen het IVKO, de werkhouding van onze leerlingen niet actief genoeg vinden en zich afvragen hoe actief onze leerlingen leren. Graag wil ik onderzoeken hoe we leerlingen actief kunnen betrekken tijdens lesactiviteiten.

“Niet alle leerlingen nemen actief deel aan de les. Dit geldt overigens in versterkte mate voor de cognitieve vakken en in mindere mate voor de kunstvakken. (...). Dit komt overeen met de urgentie die in de school wordt gevoeld. De Onderwijsinspectie onderstreept hiermee het belang van de reeds ingezette richting voor de nieuwe schoolplanperiode: het creëren van een effectief leerklimaat waarbij wetenschappelijk bewezen effectieve didactische en pedagogische interventies stapsgewijs worden ingezet om de leeropbrengsten van leerlingen te verhogen.

Beleidsvoornemen

O.a: In schooljaar 2020/2021 zal dan ook in studiedagen expliciet stil worden gestaan bij de vraag: wat verwachten wij concreet van leerlingen en welk gedrag van de docent en ondersteuner hoort daarbij? Daarbij zal in detail worden uitgewerkt wat dit inhoudt voor klassenmanagement (of een passender woord: klassenleiderschap), didactische werkvormen en pedagogisch handelen binnen ons richtinggevend montessori-concept en focus op kunstzinnige/creatieve vorming. Dit vormt vervolgens de basis van lesbezoeken en feedback daarop”. (Rapport IVKO onderwijsinspectie, 2020)

Naar aanleiding van deze twee rapporten wil ik onderzoeken hoe ik via de twee termen hoofd-hart-handen en kunst onze leerlingen actief kan betrekken tijdens lesactiviteiten. Ik vond tijdens het zoeken op internet onderstaande twee artikelen. Het eerste citaat is van de site van Curriculum.nu. (2021), een platform dat werkt aan de herziening van het curriculum in het primaire onderwijs en voortgezet onderwijs. Deze citaten geven de link tussen kunst & cultuur en actief betrokken leerlingen mooi weer.

“In het leergebied Kunst & Cultuur zijn kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming sterk verweven.

Persoonsvorming te lezen als 'vorming-tot-persoon-willen-zijn' (persoon zijn, persoon proberen te zijn, persoon willen zijn) gaat over hoe de leerling als persoon tot ontwikkeling komt. Persoonsvorming in het leergebied Kunst & Cultuur heeft betrekking op welke plek kunst en cultuur inneemt of in de toekomst gaat nemen in het leven van de leerling en hoe de leerling zich verhoudt tot kunst en cultuur. Het gaat over waar hij zich betrokken bij voelt, wat de persoonlijke drijfveren, ambities of motieven zijn om kunst te beleven. De leerling leert zichzelf kennen, ontdekt waar zijn kwaliteiten en voorkeuren liggen en wat hij belangrijke waarden vindt”. (Curriculum.nu 2021).

Het tweede artikel van Vera Meewis. Zij werkt voor het Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). Zij deelt via lkca.nl relevant onderzoek, stimuleert gebruik en toepassing van kennis uit onderzoeken, ontwikkelt nieuwe kennis door zelf te onderzoeken en verbindt onderzoekers onderling en met kennisgebruikers. Vanuit LKCA is zij auteur bij wij-leren.nl. Daar vond

ik haar werk over kunst integratie in het onderwijs. Na haar reviewstudie naar de opbrengsten van het leren in, over en door kunst doet zij onder andere de volgende aanbeveling:

“Om kunst zowel te integreren in het curriculum als de disciplines apart te behandelen. Dans, beeldende kunst, muziek en theater zijn allemaal even belangrijk voor de ontwikkeling van het hele kind. Al deze kunstactiviteiten betrekken de leerling:

- *intellectueel;*
- *sociaal;*
- *emotioneel;*
- *fysiek.*

De ene keer leren kinderen van kunst, de andere keer leren ze iets over kunst of juist door middel van kunst”. (wij-leren.nl 2021).

Wat is het probleem in mijn dagelijkse praktijkervaring?

Al sinds ik les geef ben ik geïnteresseerd in de emotionele en sociale ontwikkeling van leerlingen. Ik ervaar een onprettige focus. Een soort onjuiste verhouding tussen mijn focus op de cognitieve ontwikkeling tegenover de creatieve ontwikkelingen die een persoon een persoon maken. Ik denk dat ik, maar ook het onderwijs, meer te bieden heeft dan leerdoelen, leerresultaten, kennis en vaardigheden. Daarom wil ik in mijn nog komende loopbaan, streven naar het positief bijdragen aan persoonlijke groei van tieners via een bredere samenhang tussen didactiek en pedagogiek.

Door deze onjuiste verhoudingen vind ik mijn dagelijkse praktijk minder leuk dan ik tijdens mijn studie aan de lerarenopleiding had verwacht. Ik vind mijn werk daardoor zelfs moeilijk om vol te houden. Focus op beoordelen van kennis en vaardigheden in de biologie vind ik niet genoeg voldoening geven. Voordat ik deze leergang begon stond ik op een punt waarop het nodig was meer plezier uit mijn werk te halen. Als ik dat plezier niet zou vinden zou het er toe hebben kunnen leiden dat ik was gestopt met werken in het onderwijs. Daarom ben ik mij tijdens de Leergang Montessori Meesterschap gaan verdiepen in het belang van het onderwijs en onze rol bij de persoonsvorming van jongeren tussen 12 en 18 jaar. Voor mezelf doe ik dit omdat het mijn werk interessanter maakt.

Leerlingen hebben bij ons meer vakken dan op andere scholen. We vragen van leerlingen een goede onderzoekende werkhouding voor ze zich bij ons aanmelden voor de intake gesprekken, zodat het combineren van de vele vakken hen niet te moeilijk af gaat. Zelf zie ik leerlingen die het moeilijk vinden om te plannen. Dat komt, denk ik, door de hoeveelheid werk dat ze op krijgen. Op dit moment hoeven niet alle aftekeningen die in één schooljaar worden opgegeven, allemaal behaald te zijn om over te kunnen gaan naar het volgende jaar. Maar vele (voornamelijk leerlingen uit het eerste leerjaar) willen het wel graag afmaken, terwijl dat eigenlijk, in ieder geval in mijn optiek, niet haalbaar is. Ik denk dat we met vakoverstijgende opdrachten efficiënter met de tijd van leerlingen kunnen omgaan. En via kunst kunnen we feedback geven op persoonlijke groei in plaats van alleen op leren plannen en kennis vergaren.

Tegelijkertijd hoor ik vaak niet- kunstdocenten zeggen: “ik wil proberen meer kunst in mijn lessen te verwerken”. Daarnaast merk ik op dat collega’s graag met elkaar lessen zouden willen ontwikkelen met collega’s van een andere (kunst) vakgroep. Dat zou ons werk en het leraarschap dynamischer en meer gezamenlijk maken.

Waarom is deze ervaring en waarneming problematisch en wat is de reikwijdte?

Het effect van dit probleem voor mij-zelf heb ik hierboven beschreven. Ik denk dat het ook een probleem voor leerlingen is. Zodanig zelfs dat zij bij ons nu geen tot weinig samenhang ervaren tussen kunstvakken en niet kunstvakken. Die samenhang kan efficiënt zijn qua tijd en zorgen voor minder werkdruk maar kan ook nog veel meer voordelen hebben. Voordelen zoals die in de karakteristieken van de Nederlandse Montessori Vereniging (NMV) voor voortgezet montessori onderwijs (VMO) beschreven staat:

”Aandacht voor hoofd, hart en handen geeft de leerling de ruimte zich breed te vormen. Ontwikkeling is niet alleen een voorwaarde voor een succesvolle studie, maar een waarde in zichzelf in het vormingsproces”. En ook: “Recent hersenonderzoek benadrukt de rol en het belang van muziek, visuele kunsten, creativiteit en beweging voor de hersenontwikkeling en de cognitieve functies in het bijzonder” (De drie brede montessori doelen, NMV).

De druk die wij in onze sectie voelen komt door de vele kerndoelen voor het vak biologie en de minder uren die wij er voor hebben. We zouden graag willen samenwerken met andere vakgroepen zodat we dit probleem samen ondervangen. Daarnaast is het, zoals beschreven, iets wat de NMV ons aanbeveelt, zo verdiepen we onze Montessori kwaliteiten.

Relevantie van mijn onderzoek en het praktisch belang voor mijn montessorischool

Zoals Vera Meewis op de site wij-leren.nl (2021) schrijft, ben ik er van overtuigd dat leren via kunst (het onderschrift van de naam van onze school) bijdraagt aan de totale persoonsvorming en een actieve betrokkenheid van leerlingen. Als we via kunst het hart in hoofd, hart, handen kunnen vertegenwoordigen, dan hebben we deze drie termen ook in de ‘cognitieve’ niet-kunstvakken meer met elkaar verbonden. Dit is zoals je eerder kon lezen vanuit het NMV een aanbeveling voor onze school. Als we leerlingen met kunst actief betrekken tijdens onze niet op kunst gebaseerde vakken, dan kunnen we dat meenemen in onze (bovengenoemde) herstelopdracht van de inspectie.

Mijn droom is dat leraren op het IVKO uiteindelijk heel duidelijk kunnen verwoorden (bewust bekwaam zijn) wat wij leerlingen meegeven op het gebied van de totale persoonsontwikkeling na het behalen van een diploma op onze school. Ik denk dat dat belangrijk is omdat we dan nog sterker kunnen uiten waarom we doen wat we doen. Onze boodschap naar buiten toe wordt dan nog duidelijker. Dat zou als eerste stap in de vorm van een manifest kunnen zijn. In gesprek met mijn medestudent aan de Montessori Leergang, Marleen van der Wolde en schoolleider Kim Wannet heb ik afgesproken dat we samen een Montessori Manifest gaan schrijven over ons onderwijs op het IVKO. Graag wil ik bijdragen aan dit manifest door handvatten te bieden die kenmerkend zijn voor leren via kunst en leerlingen actief betrekken tijdens de lessen. In de volgende paragraaf beschrijf ik hoe ik tot deze handvatten ben gekomen.

1.2 Doelstelling

Opbouw van mijn onderzoek en verslag.

De methode voor mijn praktijkonderzoek is het bestuderen wat Maria Montessori en andere wetenschappers hebben ontdekt over actief betrekken van leerlingen via kunstonderwijs. Aan de hand van een literatuuronderzoek en gesprekken met betrokkenen in de praktijk (zoals leraren en leerlingen op het IVKO) verzamel ik informatie over kunst integreren in mijn biologie lesactiviteiten (niet-kunstvak). Op grond hiervan ga ik montessori en IVKO kenmerken formuleren die op ons manifest komen te staan. Dit manifest draagt bij aan een uitdagende omgeving voor tieners waarin zij hun persoonlijke kracht kunnen ontwikkelen. Omdat het voor leraren duidelijker maakt hoe wij die omgeving voor de tiener voorbereiden en in de toekomst nog kunnen voorbereiden.

Mijn verslag is opgedeeld in vier thema's met ieder eigen deelvragen. De eerste drie bestudeer ik in de gevonden literatuur en de vierde onderzoek ik aan de hand van gesprekken met leraren en leerlingen op het IVKO.

Hoofdvraag:

'Welke uitgangspunten zijn belangrijk bij het integreren van kunst in lesactiviteiten voor het vak bionask, zodanig dat we een uitdagende leeromgeving voor tieners ontwerpen waarbij zij actief betrokken raken?'

De vier thema's met bijbehorende deelvragen:

1. Balans tussen hoofd, hart en handen: Hoe kan ik via de term hoofd, hart en handen naar persoonlijke groei van onze tieners streven?
2. Actief betrekken van leerlingen: Hoe kan ik tieners actief betrekken tijdens mijn lesactiviteiten?
3. Wat is kunsteducatie en welke basiselementen horen bij creativiteit?
4. Leren van en door kunst: Wat is het belang van en wat zijn de voorwaarde voor kunst integreren volgens kunstleraren, bionask leraren en leerlingen in onze school?

In het volgende hoofdstuk (2) probeer ik de eerste drie deelvragen te beantwoorden aan de hand van de gevonden theorie. De vraag is dan in elke paragraaf: "Welke inzichten hebben Dr. Montessori en andere wetenschappers opgedaan over de begrippen 'hoofd, hart, handen', tieners actief betrekken en kunsteducatie?"

In hoofdstuk 3 bestudeer ik deelvraag 4, hier beschrijf ik de gepleegde interventies in mijn eigen praktijk en wat dat heeft bijgedragen aan het beantwoorden van mijn hoofdvraag.

Hoofdstuk 2 Het theoretisch kader

Toelichting bij mijn theoretisch kader. Ik ben mij er terdege van bewust dat er meerdere aspecten en montessori kenmerken zijn die antwoord geven op de eerste drie deelvragen. Toch ben ik mij gaan verdiepen in de begrippen waar ik zelf nog niet zo'n goed beeld over heb, omdat daar mijn interesses liggen en op die manier nieuwe inzichten beter beklijven bij de kennis die ik al heb.

2.1 Hoe kunnen we via de term hoofd, hart en handen naar persoonlijke groei van onze tieners?

De eerste deelvraag gaat over de montessori karakteristiek hoofd, hart en handen en wat het te maken heeft met persoonlijke groei. Het eerste citaat is uit het boek: Door het kind naar een nieuwe wereld. Het tweede stuk is uit het boek van Angeline Stoll Lillard: Montessori, the science behind the genius. Lillard bespreekt in haar boek allerlei recente studies die laten zien dat Montessori onderwijs inderdaad een verschil maakt. Ten derde bestudeer ik voor deze deelvraag de 5 executieve functies van Jelle Jolles, hoogleraar neuropsychologie en werkzaam op het gebied van leren en het brein. Tot slot geef ik mijn ideeën over de samenhang tussen deze begrippen.

Het landkind van Maria Montessori

Maria Montessori schrijft in haar boek: 'Door het kind naar een nieuwe wereld', in het hoofdstuk 'Het landkind', het volgende:

“Een uitgebreide en grondige kennis is noodzakelijk, niet alleen voor diegenen die een intellectueel beroep uitoefenen, maar voor alle mensen die in een tijdperk leven, dat gekenmerkt wordt door wetenschappelijke vooruitgang en technische toepassing van de wetenschap. Ook de handwerkers moeten een veel groter deel hebben aan de cultuur dan vroeger. Heden ten dage zijn echter de intellectuelen praktisch verminkt, omdat hun handen volkomen nutteloos blijven en hun geest verdroogd is. De grootsheid van de werkelijkheid van onze tijd blijft voor hen volkomen gesloten; het lijkt wel alsof dit voor hen niet bestaat. Maar wij zouden tevens kunnen zeggen, dat de werkers van de hand onthoofd zijn, want voor hen blijft de gestage ontwikkeling van de wetenschap, die toch hun werk tot op zulk een grote hoogte bepaalt, een gesloten boek.

Zowel mensen met handen maar zonder hoofd, als de mensen met hoofd, maar zonder handen, zijn misplaatst in de moderne samenleving.

Het vraagstuk van een hervorming van de middelbare school bestaat dus niet uit het verminderen van de leerstof, en ook niet uit de verwaarlozing van de beroepsopleiding. Zij eist, dat deze voorbereiding geen mensen kweekt, die inslapen in hun vertrouwen op een zekere toekomst en niet instaat zijn de moeilijke onverwachte eisen van het werkelijke leven onder ogen te zien. Mensen die volkomen buiten de werkelijkheid van de wereld staan, waarin zij toch zullen moeten leven. In een nabij verleden bracht de sport beweging in het lichaam van jonge mensen, die vaak verslapt waren door het zittende leven in een gesloten omgeving; nu moet een dynamischer voorbereiding van het karakter en een helder bewustzijn van de maatschappelijke werkelijkheid verwezenlijkt worden”. (Maria Montessori, vertaling uit 2020)

Dit stuk van Maria Montessori is belangrijk omdat elk kind, dus ook onze tieners op het IVKO, een goede voorbereiding op de maatschappelijke werkelijkheid verdienen, om zo tot gelukkige volwassene uit te groeien. Het hoofd vertegenwoordigt in dit stuk tekst, het denken en kennis hebben van, het hart vertegenwoordigt het karakter en een visie hebben en de handen is het werken met de handen en creëren.

Normalisatie en menselijke neigingen volgens A. Lillard

Montessori spreekt naast hoofd, hart en handen ook over een proces dat plaatsvindt als een kind zijn aandacht polariseert. Zo schrijft Lillard dat Montessori spreekt van een complete transformatie: het kind wordt kalmer, intelligenter en uitgebreider. Montessori noemt deze verandering het normalisatie proces. Dit woord wordt gebruikt in de antropologie en betekent: 'een bijdragend lid van de samenleving zijn'. Hieronder citeer ik een stuk van Lillard (2017) waarin zij normalisatie verduidelijkt en wat er gebeurt tijdens zo'n verandering.

In Montessori theory normalization of the personality occurs naturally when children are able to make their own choices in a prepared environment; in such a situation, they begin to concentrate their attention". (...).

Concentration assists children in being children in being normalized, and when normalized, they make good choices because they "know" what they need. (...).

In A cyclical fashion, expressing the human tendencies then further serves to bring about the control of attention and behavior that manifest in strong executive function. (...).

I express them as 11 human tendencies:

1. Exploring their environment
2. To move and to work (including work with the hands)
3. Orient to the environment
4. Order (predictably of the environment)
5. To imagine, to create and to invent with the intellect
6. Abstraction
7. Precision
8. Repetition leading to perfection
9. Note and control error
10. Communicate
11. Self-preservation.

When children are set free in an environment that responds to their needs, these human tendencies manifest, and children flourish. (...) Montessori environments facilitate concentration in at least three ways: the prepared environment, 3-hours work cycle; and minimizing forces that might disrupt concentration. (Lillard, 2017, pp. 116-122).

Bovenstaande elf opgesomde "human tendencies" zijn in het geciteerde stuk uitgebreid omschreven.

Dit stuk is belangrijk bij het zoeken naar verduidelijking over het concept 'actieve betrokkenheid' omdat er bij diepe concentratie, soms ook 'flow' genoemd, een verandering plaatsvindt richting valorisatie van de persoonlijkheid. Dus hoe vaker tieners deze menselijke neigingen, die ontstaan bij diepe concentratie, kunnen ervaren bij ons op school hoe meer zij zichzelf kunnen ontwikkelen tot een eigen persoonlijkheid die een bijdrage wil en kan leveren aan de maatschappij.

De executieve functies door Jolles

Hoogleraar neuropsychologie Jolles schrijft in zijn laatste boek: 'Leer je kind kennen' het volgende over persoonlijke ontplooiing.

Voor de ontwikkeling van de executieve functies is er ervaring nodig, veel ervaring. Dat is de belangrijkste reden dat de adolescentie bij de mens zo'n lange tijd nodig heeft. (namelijk tot na het twintigste jaar). Zoals gezegd, is het de omgeving die de jongere in staat stelt om die ervaringen op te doen en zich daardoor te ontplooien: de ouders, leraren, grootmoeder, buurtvader, coaches en leeftijdsgenoten. Ze doen dat door feedback en inspiratie. Zij dragen bestaande kennis en ervaringen over en helpen om vaardigheden te mobiliseren. Zo bevorderen ze de ontplooiing van wat in potentie al aanwezig is. Door de jongeren te stimuleren in de executieve functies, zorgen opvoeders dat de jongere zijn plek kan innemen tussen leeftijdsgenoten en in de samenleving. (Jolles, 2020, pp.75-76)

Hieronder noem ik kort de 5 executieve functies die Jelle Jolles (2020, pp.73-75) in zijn boek beschrijft. Daarna bestudeer ik diegene die voor mij nog wat onzichtbaar zijn in mijn eigen lessen.

1. Aandachtregulatie en prikkelverwerking.
2. Doelen stellen, plannen, kiezen en handelen.
3. Verwerking van de emotionele en motivationele waarde van prikkels en situaties.
4. De persoon in zijn eigen persoonlijke ruimte.
5. De persoon in de sociale groep en samenleving.

Hieronder citeer ik de laatste twee executieve functies omdat ik wil onderzoeken en beoordelen of deze genoeg naar voren komen in mijn lessen / lesactiviteiten.

4. De persoon in zijn eigen persoonlijke ruimte. Het gaat er om de vaardigheid te reflecteren op de eigen doelen, aanpak, emoties en gedrag. Ook gaat het erom op grond van zelfinzicht het gedrag of oordeel te kunnen veranderen. Dat leidt tot zelfregulatie: de vaardigheid om complexe handelingsplannen te maken en uit te voeren met een eigen visie op de toekomst en het overwegen van alternatieve opties, waarin men consequenties op korte tot langere termijn bekijkt. Omdat dit sterk gebaseerd is op zelfinzicht en het (op grond daarvan) aanpassen van gedrag, ontwikkelt dit domein zich langzaam en pas vanaf de vroege en midden-adolescentie.
5. De persoon in de sociale groep en samenleving. De executieve functies stellen een mens in staat tot denken en handelen. Daarbij weegt hij de consequenties voor de toekomst, voor anderen en voor de bredere sociale omgeving. Dat is een vorm van zelfregulatie waarin de doelen, regels, normen, waarden en cultuur in de overweging worden betrokken: van de familie, de buurt en verdere omgeving. Oordelen, kiezen en beslissen hebben ook betrekking op de lange termijnplanning, waarin de abstracte belangen van de sociale groep en zelfs de samenleving worden gewogen. Dit vereist veel ervaring en inzicht, en ontwikkelt zich vooral vanaf de midden-adolescentie tot in de volwassenheid. (Jolles 2020, p 75).

De vierde executieve functie gaat over het zelfinzicht dat uiteindelijk uitmond in zelfregulatie. Zodra een tiener een visie op de toekomst heeft (een abstract idee over iets wat nog niet is) dan kunnen complexe handelingsplannen en het overwegen van opties en consequenties uitmonden in het verwezenlijken van die toekomst. Graag zou ik in mijn biologiecurriculum aandacht willen besteden aan het opbouwen van zelfinzicht en zelfregulatie over het eigen leven van de tiener omtrent biologieonderwerpen.

De vijfde executieve functie gaat over zelfregulatie waarbij abstractere overwegingen en belangen van de sociale groep van de tiener worden gewogen. Zelfs over de toekomst van de samenleving kan worden nagedacht.

Jolles' aanbevelingen omtrent het versterken van zelfinzicht is het kind te leren naar zichzelf en zijn eigen gedrag te kijken, zijn aanpak en intenties te analyseren en die ook te verwoorden. (dit kan bijvoorbeeld op het gebied van gevoelens, motieven, prestaties, sociaal gedrag). Als vervolg op het zelfinzicht is Jolles' aanbeveling om tieners impulscontrole aan te leren. Dan leer je tieners dat ze niet direct hoeven te reageren maar eerst even moeten nadenken. Het vermogen tot reflectie, zegt Jolles (2020), ontwikkelt zich door het gedrag van het kind gericht te sturen. Het kind realiseert zich dan dat het een keuze heeft om zich anders te gedragen en een andere route te nemen. Zo, meent hij ook, is zelfregulatie een belangrijke stap richting planmatig handelen en het reguleren van de eigen impulsen.

2.2.1. Conclusie van de eerste deelvraag

Zoals Montessori in het bovengenoemde stuk aangeeft kunnen normalisatie en ervaringen die aansluiten bij de laatste twee executieve functies bijdragen aan een dynamischer voorbereiding van het karakter en het creëren van een helder bewustzijn van de maatschappelijke werkelijkheid.

De deelvraag: Hoe kan ik via de term hoofd, hart en handen naar persoonlijke groei van onze tieners streven?

Als we de wetenschappers Montessori, meta-onderzoeker Angeline Lillard en neuropsycholoog Jelle Jolles zouden volgen, zouden we de mens als totaal moeten benaderen. Namelijk het karakter aanspreken en zo helpen opbouwen. Dit kunnen we volgens Lillard doen door de tieners ervaringen te bieden waarmee zij hun elf menselijke neigingen kunnen volgen en daarmee in diepe concentratie komen. Jolles sluit daarop aan door te schrijven over executieve functies die zich ontwikkelen tijdens ervaringen en interactie met de personen in de omgeving van de tiener. De laatste twee door Jolles beschreven executieve functies gaan over zelfinzicht en zelfregulatie op persoonlijk en sociaal niveau. Diepe concentratie bij het opdoen van kennis en feedback van mensen in de omgeving van tieners maakt dat er een vorming van het karakter plaatsvindt en de tiener een helder beeld over de maatschappij ontwikkelt.

2.2 Hoe kan ik tieners actief betrekken tijdens mijn lesactiviteiten?

Deze tweede deelvraag bestudeert waarom de drie onderstaande concepten (gevoelige periode, esthetische waarde en inspireren) kunnen bijdragen aan het actief betrekken van tieners. Het is noodzakelijk om de doelgroep van de lesactiviteiten te observeren en leren kennen zodat er beter bij de behoeftes kan worden aangesloten en er een grotere kans is op verdiepend leren.

Gevoelige periode vanuit Maria Montessori

In het boek: 'Creative Development in the Child, the Montessori Approach' vol met lezingen van Dr. Montessori (Association Montessori Internationale, 2020, p.18) las ik het volgende stuk. Dit gaat over het belang van het werken vanuit de gevoelige periode waarin tieners verkeren.

If we find that at a certain age, the child becomes very disorderly, we must have failed to create proper conditions in the environment offered to the child earlier. As a result he had failed to develop this order. Therefore, it is necessary for us to begin all over again, trying to rebuild his sense of order. (...). The sensitive periods are the guides which help the child in his task of construction. If we take them into consideration and utilize them for the education of the children, we will find that our task becomes much easier and our approach assistential. (AMI, 2020)

In de Nederlands vertaling van van psycho-analyticus Mario Montessori (1980, pp. 35-36): 'Opvoeding en ontwikkeling' lees ik het volgende:

In de ontwikkelingsstadia wordt het rijpingsproces aangegeven door 'gevoelige perioden', die het kind stimuleren om bepaalde activiteiten te verrichten en bepaalde ervaringen op te doen. De mogelijkheden die de wereld om hen heen biedt, bepalen of deze drang naar nieuwe ervaringen met de daarmee samenhangende verrijking van de persoonlijkheid volledig gestimuleerd of slechts ten dele benut óf zelfs in de kiem gesmoord wordt. (M.M. Montessori, 1980)

Maria Montessori en haar zoon Mario Montessori stellen hier dat een kind, waarbij het eerder genoemde normalisatieproces niet plaatsvindt, weer nieuwsgierig gemaakt kan worden als er een omgeving gecreëerd wordt waarin het kind aan de ontwikkeltaak kan werken die tijdens de betreffende leeftijd voltrokken moet worden. Daarom is de vraag: in welke ontwikkelfase zitten tieners in de verschillende leeftijdsfasen binnen de adolescentie? Anders gezegd, waardoor worden de gevoelige perioden tijdens de adolescentie gekenmerkt?

Zoals te lezen in de toetssteen, een maatstaf voor Montessoriaans handelen, geschreven door de trainers van de Leergang Montessori Meesterschap J. La Faille en M. Stovelaar (2020), zijn de groeiperiodes tijdens de derde gevoelige periode (de adolescentie) als volgt te onderscheiden. Hier gaat het om de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar.

VMO onderbouw – 12 tot en met 15 jaar ongeveer. De organisator.

Deze jonge mensen oriënteren zich op de vraag: 'wat kan ik'. (Dr. Montessori spreekt hierbij ook van beschermen van het kind). Deze jonge mensen zoeken een helder beeld van de gemeenschap waartoe zij behoren. Tijdens deze fase wordt de sociale mens geschapen. Vanaf deze leeftijd gaan kinderen steeds meer open staan voor de voor hen nieuwe sociale en emotionele ervaringen.

VMO bovenbouw – 15 tot en met 18 jaar ongeveer. De betrokkene.

Deze jonge mensen zijn zich aan het voorbereiden op deelname aan de maatschappij. Zij oriënteren zich op de vraag: Wat kan ik in de samenleving? Tijdens deze fase wordt de sociale mens gevormd.

Deze inzichten helpen om een richting te geven. Richting binnen de lesactiviteiten die ik voor mijn leerlingen wil verzorgen. Daarnaast schrijft Montessori ook veel over het feit dat kinderen, dus ook tieners, inzicht en begrip van verantwoordelijkheid voor de planeet nodig hebben. Ik werk daarom via mijn vak BioNaSk aan de waardering van de natuur en het zorgdragen voor je leefwereld. Daarom wil ik me gaan verdiepen in het opbouwen van een sterk natuurbesef bij mijn leerlingen.

Esthetische waarden volgens Mario Montessori en Lillard

Tijdens het ontwerpen van materiaal werkte Montessori bewust aan het esthetisch aantrekkelijk maken van het materiaal. Dit is namelijk een onderdeel van de leeromgeving en maakt deel uit van de voorbereide omgeving met als doel de wereld van de volwassenen toegankelijker te maken voor het kind, in welke ontwikkelingsstadium het ook is. Deze omgeving moet, zoals Mario Montessori schrijft in zijn boek 'Opvoeding en Ontwikkeling', de belangstelling van de kinderen tot het verrichten van doelbewuste activiteiten kunnen stimuleren die hun algemene ontwikkeling bevordert.

Ook meta-onderzoeker Lillard schrijft over het opwekken van interesse door schoonheid. "because beauty inspires interest" (2017, p. 161). Montessori heeft via 'trial and error' geleerd wat kinderen mooi en aantrekkelijk vinden qua materiaal en inrichting van het lokaal. Allemaal op basis van het aanwakkeren van interesse van de kinderen. Lillard (2017) citeert Montessori waarin zij het volgende beschrijft (vertaald naar het Nederlands en in mijn eigen woorden): kinderen zijn meer betrokken bij aantrekkelijk materiaal en het nodigt hen uit tot aanraken en leren hoe het te gebruiken. Lillard noemt daarbij een belangrijk inzicht, namelijk: volwassenen kunnen niet aannemen dat wat hen interesseert en wat zij mooi vinden, ook voor kinderen aantrekkelijk is. (dit is overigens ook een reden van keuzemogelijkheid, zo kunnen leraren zien wat er vaak gekozen wordt en dus aantrekkelijk gevonden wordt). Omdat tieners zich bevinden in een overgangsfase naar volwassenheid, zullen ook zij niet hetzelfde interessant en mooi vinden als volwassen leraren. (Lillard, 2017, p. 162)

Een aantrekkelijk lokaal zorgt er voor dat kinderen zich op hun gemak voelen en daarnaast zorgt het voor het kunnen waarderen van de (natuur en) leefomgeving en geeft een motivatie om er zorg voor te dragen. Het zou bijvoorbeeld het bekladden van muren tegen kunnen gaan. Volgens Montessori voelen kinderen zich op hun gemak bij bijvoorbeeld herhalende patronen en kleuren, (relevante kunst (en/of historische gebeurtenissen) aan de muur (maar niet te veel), zachte muziek, spullen geordend, (er liggen alleen spullen die de kinderen gebruiken en spullen die zij zelf kunnen pakken). Montessori pleit hiervoor en spreekt over "Order in the environment assists order in the mind". Lillard (2017) geeft aan dat onderzoek suggereert dat dit echt gebeurt en dat het daarmee het logische denken zou helpen ontwikkelen. Want hoe meer je je op je gemak voelt hoe meer je kan open staan voor de wereld om je heen en je daarover kan verwonderen. (2017, p. 337)

Inspireren volgens Jelle Jolles

Jolles, hoogleraar neuropsychologie, beschrijft in zijn boek: 'Leer je kind kennen' de rol van alle opvoeders in de samenleving. Dat zijn ouders, leraren, sport coaches maar bijvoorbeeld ook docenten van andere buitenschoolse clubjes. Hierbij stelt hij dat elke opvoeder in de samenleving routes aanwijst en inspireert. Dit doet mij denken aan het 'voorleven' waar andere wetenschappers vaak over schrijven. Dit doen we door in gesprekken op mogelijkheden te wijzen die de tiener zelf nog niet heeft overwogen en waar hij zelf nog niet zo makkelijk op zou komen.

Aanbevelingen van Jolles voor de opvoeder in de rol van inspirator.

- Bespreek kernonderwerpen in het interessegebied van de tiener.
- Onderhoud de nieuwsgierigheid en ontwikkel brede interesses.
- Interesseer de tiener om kennis en weetjes te verwerven.
- Stimuleer strategisch denken.
- Ontwikkel de executieve vaardigheden.
- Faciliteer het ondernemend zijn.
- Ga het gesprek aan over vrijheid, geborgenheid, verantwoordelijkheid, alcohol en drugs, peer-pressure e.d.
- Bevorder acties voor anderen. (Jolles, 2020, p.249).

Jolles (2020) schrijft dat leraren en andere opvoeders de aangeboren nieuwsgierigheid kunnen stimuleren met feiten, activiteiten en uitdagingen die anders zijn dan de prikkels vanuit de leeftijdsgroep. Alles wat nieuw is, is voor tieners aantrekkelijk. Daarover schrijf ik in mijn volgende paragraaf aangaande de derde deelvraag over creativiteit.

2.2.1 Conclusie van de tweede deelvraag:

Hierboven staan drie aspecten weergegeven waartoe we volgens Montessori en andere wetenschappers kunnen handelen wanneer we tieners zich betrokken willen laten voelen tot een omgeving en /-of activiteit.

De deelvraag: Hoe kan ik tieners actief betrekken tijdens mijn lesactiviteiten?

Als we de wetenschappers Dr. Maria Montessori en psycho-analyticus Mario Montessori zouden volgen dan zouden we tieners door middel van de leeractiviteit hun eigen ontwikkeltaak tot volwassenheid moeten laten ervaren. Namelijk door 'de organisator' in de vroege-adolescentie en 'de betrokkene' in de midden-adolescentie aan te spreken. Hierdoor bereiken we de diepere lagen van de persoonlijkheid van de tiener zodanig, dat hij/zij kan bouwen aan zijn karaktervorming tot een zo onafhankelijk mogelijke volwassene. Daarnaast is het belangrijk bij leren dat je je op je gemak voelt in de ruimte waar je leert. Volgens Maria Montessori en meta-onderzoeker Angeline Lillard zouden we aandacht moeten besteden aan de esthetische waarde van lokalen en materialen om de interesse van de tieners te wekken en hen ervaring te laten opdoen met het op waarde schatten van spullen en omgeving. En tot slot is de interactie met volwassenen in de school zeer belangrijk voor de mate waarin tieners geïnspireerd raken. Volgens neuropsycholoog Jelle Jolles moeten we zorgen voor inspiratie door op routes en nieuwe mogelijkheden te wijzen om zo de nieuwsgierigheid te wekken en blijven onderhouden. Nieuwsgierigheid is sterk verbonden met creativiteit, daarom ga ik in de volgende paragraaf dieper in op het begrip nieuwsgierigheid.

2.3 Wat is kunsteducatie en welke basiselementen horen bij creativiteit?

Bij deze derde deelvraag komen veel voorkomende elementen uit de theorieën over creativiteit aan de orde. Het eerste onderdeel beschrijft verschillende verwoordingen van de definitie van kunsteducatie door Nederlandse organisaties die worden ingezet om dit thema in Nederland te versterken. De laatste twee delen gaan over de relatie tussen kennis en creativiteit en waarom beide belangrijk zijn en elkaar versterken.

Wat is de definitie van kunsteducatie volgens onderwijs ontwikkelingsorganisaties?

Allereerst citeer ik de Nederlandse Montessori Vereniging uit een stuk waarin zij de drie brede Montessori doelen beschrijven. Dit stuk beschrijft de samenhang tussen de drie doelen, waarin nieuwsgierigheid, verbeeldingskracht en creërend handelen de rode draad vormen.

Bij creativiteit laat de leerling zich prikkelen door alle kennis en informatie om zich heen en laat deze zijn/haar nieuwsgierigheid aanwakkeren. De leerling ontwikkelt het vermogen om zich zaken te verbeelden en gebruikt hiervoor zijn (logische) voorstellingsvermogen maar ook zijn fantasie en versterkt hiermee zijn verbeeldingskracht. Daarnaast zorgt creativiteit er tevens voor dat de leerling mogelijkheden ontwikkelt om gevoelens, ervaringen en ideeën vorm te geven met behulp van uiteenlopende middelen zodat hij/zij hiermee zijn/haar creërend handelen en durf om te experimenteren versterkt. (De drie brede Montessori doelen, NMV).

Het Landelijk kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) is een instituut van medewerkers dat zich als landelijke kennispartner inzet om culturele en creatieve ontwikkeling voor iedereen mogelijk te maken in het onderwijs en daarbuiten. Het verwoordt de definitie van kunsteducatie als volgt:

Doelbewust leren over en met kunst via gerichte instructie, zowel binnen-als buitenschools. Kunsteducatie kent drie aspecten die al dan niet gezamenlijk voorkomen:

1. Productie betreft het produceren of uitvoeren van kunst. Hier leert de leerling artistieke technieken en expressievormen en een creatief proces doorlopen.
2. Receptie betreft leren door kunstobjecten en producties te ervaren.
3. Reflectie (ook door curriculum.nu omschreven, maar dan als betekenis geven) betreft het nadenken en spreken over de betekenis van kunst. Hierbij leert de leerling een esthetisch oordeel vormen en leert bij over de sociale en historische context van kunst. (LKCA.nl 2021)

Slo heeft in 2014 met het project Cultuur in de Spiegel gewerkt aan een leerplan en schrijft over de functie van kunst. Deze Stichting Leerplanontwikkeling beschouwt aan de hand van de cultuur theorie van onderzoeker Barend van Heusde, kunst als één van de manieren waarop mensen op cultuur reflecteren. Deze Stichting heeft een leerplankader ontwikkeld wat een structuur biedt aan een gemeenschappelijke taal waarmee cultuuronderwijs in een doorlopende leerlijn kan worden ingericht en vormgegeven. (Slo.nl, 2021, (geschreven op 14 mei 2020))

Omdat deze organisaties de begrippen nieuwsgierigheid, verbeeldingskracht, kennis en zelfexpressie veel gebruiken, wilde ik daar meer over weten. Ik beschrijf daarom in onderstaande twee stukken deze termen in samenhang met elkaar.

Nieuwsgierigheid, kennis en creativiteit volgens Jelle Jolles

Nieuwsgierigheid is een kerneigenschap van de mens en is essentieel voor alle aspecten van de menselijke ontwikkeling. Nieuwsgierigheid is de natuurlijke neiging om nieuwe ervaringen en sensaties op te zoeken, vragen te stellen, te onderzoeken en op zoek te gaan naar oplossingen. (...). Dankzij prikkels van buiten – zintuigelijk, emotioneel en sociaal – ontwikkelen zich de netwerken die de vele structuren in de hersenen met elkaar verbinden. Door de samenwerking van al die deelorganen in de hersenen kan een individu zich aan een veranderende omgeving aanpassen. De hersenen zijn constant op zoek naar wat er in de buitenwereld gebeurt. (...) Ons brein is er op ingesteld nieuwe dingen goed te bekijken, omdat die in de toekomst, over een dag, een week, in de verre toekomst, van waarde kunnen zijn. Creativiteit wil – neurologisch gezien – zeggen dat er vanuit een andere invalshoek kan worden gekeken naar bestaande objecten, overtuigingen en manieren van aanpak. Daarin kunnen nieuwe elementen worden herkend en kunnen creatieve relaties worden gelegd tussen dingen die niet zo veel met elkaar te maken hebben. (...). Creativiteit betekent dat je niet hoeft vast te houden aan de gebruikswaarde die al bekend is en die je in de boeken leest, maar dat je open staat voor meer gebruiksmogelijkheden, voor andere invalshoeken, voor een andere manier van denken. En daarvoor is nieuwsgierigheid weer belangrijk. Kunst, wetenschap en vernieuwend ondernemerschap zijn daar een uitvloeisel van. (...). Als je als tiener woorden kent die veel met elkaar te maken hebben, heb je een vangnet van allerlei soorten kennis en inzichten gecreëerd die via associaties met elkaar in verband staan. Die zorgen ervoor dat je gemakkelijker nieuwe kennis kunt opdoen. (..) Door kennis worden er op deze manier mentale verbindingen gelegd die zonder woorden moeilijk te leren zouden zijn. Die kennis en ervaringen onderhouden de nieuwsgierigheid, waardoor jongeren en passant meer kennis en informatie verwerven. (...). Als jeugdigen zijn uitgerijpt, hebben zij dankzij hun nieuwsgierigheid, een brein vol kennis en ervaringen waarmee ze de wereld intrekken. Nieuwsgierigheid is een basis voor de persoonlijke groei van de tiener, voor hun kennis, maar ook ambities, ondernemingszin, speelsheid, creativiteit en lol. (Jolles, 2020, pp 60-64)

Verbeeldingskracht, kennis en zelfexpressie

Creatief denken gaat vooraf aan de manier waarop mensen zich uiten en met elkaar communiceren. Maar ook de manier waarop mensen problemen onderzoeken, verbinding maken tussen bestaande kennis en daarmee nieuwe inzichten opdoen. Met andere woorden, via creatief denken ontstaat er een cyclus waarin steeds nieuwe kennis op elkaar wordt gebouwd. Creatief denken kan ook resulteren in producten die een nuttige bijdrage kunnen leveren aan de omgeving. Zo ervaren tieners een nieuwe kant van zichzelf en zo werkt de tiener aan zelfinzicht en valorisatie van de persoonlijkheid. (van der Kooij, 2013 p. 57 en p.73).

Kennis en inzichten over de werkelijke wereld zijn de basis voor verbeeldingskracht schrijft Maria Montessori in haar boek: "Spontaneous activity in education" (voor het eerst gepubliceerd in 1917, herschreven in 2018). Vanuit deze basis kunnen tussen bestaande en nieuwe kennis verbindingen worden gemaakt. Elk mens maakt verbindingen en associaties op zijn eigen manier en eigen moment. Daarom heeft ook een tiener vrijheid in eigen keuzes nodig. Deze autonomie in denken kan bij feitenkennis en vakspecifieke vaardigheden, waar vaak al bedachte manieren van denken overgebracht worden, vaak niet plaats vinden. Maar tijdens artistieke of kunstzinnige activiteiten op kennis en gevoel gebaseerd kan het autonoom denken zeer vrij plaatsvinden.

Daarnaast heeft elk mens de behoefte tot zelfexpressie (M.M. Montessori 1980). Verbeelding gaat vooraf aan zelfexpressie. Doordat mensen zich uiten en communiceren kunnen andere mensen de verbeelding, die voorafgaat aan de zelfexpressie, ook ervaren. Leraren kunnen via zelfexpressie de verbeeldingskracht van een tiener observeren. Door feedback en reflectie kan de tiener dan over zich zelf en zijn omgeving leren.

2.3.1 Conclusie van de derde deelvraag

De derde deelvraag: Wat is kunsteducatie en welke basiselementen horen bij creativiteit?

Als we de deskundigen van de onderwijs ontwikkelorganisaties (stichtingen en verenigingen) zouden volgen dan is creativiteit een eigenschap waardoor kinderen via nieuwsgierigheid zich een voorstelling maken van ideeën, gevoelens of gebeurtenissen en daarna deze voorstelling via verschillende expressievormen kunnen uiten en delen met anderen. Kunst is hiervan dan een uitvloeisel en kan een reflectie functie hebben op onze cultuur en maatschappelijke thema's.

Elk mens heeft de natuurlijke drang tot nieuwsgierigheid en zelfexpressie. Via kunsteducatie kunnen deze drang gevoed worden. Zo ontstaat een sterk ontwikkeld creatief denken op een eigen volgorde en in een autonoom ritme.

Voor de leraren en andere opvoeders die zich bezighouden met kunsteducatie is het goed om de volgende drie belevingsvormen van kunst met elkaar af te wisselen: beschouwen, creëren en betekenis geven (reflecteren).

Conclusie literatuurstudie

Zoals beschreven in de paragraaf 1.2 Doelstellingen, is de hoofdvraag van mijn onderzoek:

‘Welke uitgangspunten zijn belangrijk voor het integreren van kunst in lesactiviteiten voor het vak bionask, zodanig dat we een uitdagende leeromgeving voor tieners ontwerpen waarbij zij actief betrokken raken?’

Op basis van de bovenstaande bestudeerde theorie en de getrokken conclusies per deelvraag zet ik hier in eigen woorden uiteen wat mijn antwoord is.

Het belang van kunstintegratie

Kunst kan werken ter ondersteuning van de valorisatie van de persoonlijkheid. Het beschouwen, creëren van- en reflecteren op kunst spreekt de tieners aan op hun drang naar zelfinzicht, zelfexpressie, zelfregulatie, beeldvorming van de maatschappij en brengt daarom diepe concentratie met zich mee. Via kunst kunnen we inspiratie geven doordat we reflecteren op door de tieners gemaakte kunst en door te reflecteren op kunst van anderen. Hier ontstaat de kans om tieners op nieuwe routes en mogelijkheden te wijzen. En zo de nieuwsgierigheid te wekken en onderhouden.

Hoe zelfexpressie en nieuwsgierigheid het creatief denken stimuleert

Via kennis en kunsteducatie kan de natuurlijke drang tot nieuwsgierigheid en zelfexpressie gevoed worden. Verbeelding gaat vooraf aan zelfexpressie. Doordat mensen zich uiten en communiceren kunnen andere mensen die verbeelding ook ervaren. Leraren kunnen via zelfexpressie de verbeeldingskracht van een tiener observeren. Door feedback en reflectie kan de tiener dan over zich zelf en zijn omgeving leren. Zo ontstaat er een sterk ontwikkeld creatief denken via een eigen volgorde en in een autonoom ritme. We benaderen met kunst de ‘organisator’ in de jonge adolescent en de ‘betrokkene’ (pg. 2.2) in de midden adolescent. Met kunst zetten we de mogelijkheid tot leren open doordat het een manier is om mensen zich op hun gemak te laten voelen in een omgeving. Bovendien kan kunst in de lesmaterialen een manier zijn om dit materiaal aantrekkelijk te maken.

Wat voor type kunstervaringen we kunnen bieden

Kunst kan men beschouwen, creëren en op reflecteren. Tijdens het reflecteren op wat er waargenomen of gemaakt wordt kan er betekenis worden gegeven aan de kunstervaring, . Zo kan kunst uiteindelijk zelfs een reflectie functie hebben op onze cultuur en maatschappelijke thema's.

Vanuit het besef van deze drie type kunstervaringen zijn er gesprekken gevoerd op basis van 5 vragen. De samenvatting en analyse van deze interviews staan beschreven in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 3. Ambassadeurschap, interventies en vooruitblik

In dit praktijk deel beantwoord ik de laatste deelvraag, namelijk:

‘Wat is het belang van en wat zijn de voorwaarde voor kunsteducatie volgens kunstleraren, bionask leraren en leerlingen in onze school? ‘

3.1 Samenvatting van gesprekken

Er is met tien leraren gesproken over de waarden van kunsteducatie aan de hand van vijf vragen. Waaronder zes kunstleraren en twee bionask leraressen. Één van die zes kunstleraren is een deeltijd stagiaire, zij doet voor haar studie onderzoek naar vakoverstijgend werken en samenhang brengen tussen kunst en niet-kunsvakken. Omdat zij hier nu veel over leest en ervaring mee opdoet is het interessant om te weten welke inzichten zij mee kan brengen in dit onderzoek.

Daarnaast is er met twaalf leerlingen gesprekken gevoerd om te kijken welke goede voorbeelden van vakoverstijgende projecten met kunst integratie er bij ons op school in de eerste jaarlaag al zijn. De betreffende collega's zijn gevraagd om hun opdracht te delen, zodat er 'best practice' voorbeelden zichtbaar zijn waaruit inspiratie kan worden opgedaan voor het ontwerpen van kunst geïntegreerde lesactiviteiten tijdens biologie lessen.

Tijdens de gesprekken met leraren was het doel om antwoord te krijgen op de vraag: *Wat is het belang van en zijn de voorwaarden voor kunsteducatie en kunstintegratie volgens kunstleraren en bionask leraren op het IVKO?* Tijdens de gesprekken met leerlingen was het doel om antwoord te krijgen op de vraag: *Welke vakoverstijgende kunstprojecten zijn volgens leerlingen geslaagd en waarom?*

Op basis van deze twee vragen wordt hieronder een samenvatting van alle gesprekken uiteen gezet.

1. Wat is kunsteducatie en kunstintegratie volgens kunstleraren op het IVKO?

Via onderstaande vragen (a,b,c, d en e) zijn meningen en inzichten van vijf kunstleraren (op het IVKO) over kunsteducatie verzameld. Het zijn leraren handvaardigheid, mime, dans, muziek en mode & textiel.

- a. Wat is kunsteducatie voor jou?
- b. Welke voordelen zie jij bij kunst integreren in niet-kunstlessen?
- c. Welke voordelen zie jij bij samenwerking tussen kunst vakleraren en niet-kunst leraren?
- d. Welke nadelen zie jij bij kunstintegratie in niet-kunstlessen?
- e. Welle nadelen zie jij bij samenwerking tussen kunst vakleraren en niet-kunst leraren?

De uitgeschreven vragen en antwoorden zijn per kunstleraar te vinden in de bijlagen 1. Op de volgende bladzijde wordt een samenvatting van deze antwoorden gegeven.

a. Wat is kunsteducatie voor jou?

In gesprek met kunstdocenten komt er ter sprake dat kunsteducatie een middel is om zelfontwikkeling bij tieners te weeg kan worden gebracht. Onze stagiaire handvaardigheid verwoordt dit als: 'grond geven om op te bouwen'. De persoonlijkheid kan zich opbouwen via de cyclus tussen nieuwsgierigheid en kennis. Ook wordt er gezegd: 'Kunsteducatie is een middel, en heeft als doel, alles in het leven te ondersteunen'. Kunst doet altijd iets met je waardoor je er juist wel of niet toe aangetrokken wordt, waardoor je juist ergens wel of geen initiatief voor onderneemt. Daarnaast kunnen de tieners door het beschouwen en creëren van kunst, bruggen bouwen tussen sociale en culturele aspecten in de maatschappij.

Onze kunstsectie heeft in het kunst onderdeel van het rapport van leerlingen de nadruk gelegd op beoordeling van drie elementen, namelijk: proces, product en presentatie. Zij vinden: 'via feedback geven en krijgen kan je altijd opzoek blijven gaan naar mogelijkheden om verder te leren'. 'Het proces is belangrijker dan het eindproduct'. Door op verschillende manieren zelfexpressie te beleven kan de tiener zich leren uitdrukken, via reflectie en zelfregulatie anders te leren denken en verschillen tussen elkaar te zien en accepteren. Op die manier geeft kunsteducatie de tiener ervaringen om met elkaar te leren omgaan met (de steeds veranderende) wereld. Kunsteducatie maakt daarnaast ook verschillende executieve functies zichtbaar zegt onze muziek leraar, voorbeeld: Voorbeeld: Een leerling die voor het eerst leert drummen laat vaak gelijk zien hoe hij z'n emoties reguleert.

b. Welke voordelen zie jij bij kunst integreren in niet-kunstlessen?

Er zijn geïnterviewde kunstleraren die de leerlingen die onderwijs volgen op het IVKO echt beeldmakers vinden. Er zijn geïnterviewde kunstleraren die continu bezig zijn om aan te sluiten bij de belevingswereld van de leerlingen. Zodat de tiener een manier van denken mag en kan inzetten die bij hen past. Graag ziet deze geïnterviewde dat leerlingen dat ook vaker bij niet-kunsvakken kunnen ervaren. De muziekleraar zegt dat door kunst integreren in niet-kunsvakken het plezier centraal komt te staan en waar ondertussen cognitieve vaardigheden worden geleerd of getraind. Ook werd er gezegd dat het voordeel van kunstintegratie kan zijn dat overgebrachte kennis uit de theorie vakken beter blijft hangen. Dat kunst een middel is om kennis toe te passen en mogelijkheid biedt voor eigen inbreng. Zoals de stagiaire handvaardigheid zegt, kan creatief denken een enorme vrijheid en ruimte geven. Met name bij een vak waar een leerling moeite mee heeft kan een positieve boost zorgen voor het toegankelijker maken van de lesstof. Ook wordt er beschreven dat er via het integreren van kunst bij niet kunsvakken meer verdieping kan komen in het werk van leerlingen op artistiek gebied en inhoudelijke kennis. Met name doordat zij verbanden leren leggen met andere vakken, onderwerpen en thema's. Door bij elkaar aan te haken kunnen we samenhang voor leerlingen creëren. Deze samenhang kan bijvoorbeeld via Cultuur Gebaseerd Onderwijs (CGO) bewerkstelligd worden. Het doel van CGO is dat de jaarplanningen van de vakken meer bij elkaar zullen aansluiten. Kunst leent zich uitstekend om vakoverstijgend te werken. Omdat daarmee brede maatschappelijk vraagstukken behandeld kunnen worden.

c. Welke nadelen zie jij bij kunstintegratie in niet-kunstlessen?

De kunstleraren die zijn geïnterviewd noemen voornamelijk drie aandachtspunten die belangrijk zijn om rekening mee te houden bij het integreren van kunst in niet-kunstlessen. Ten eerste het geeft misschien veel werk aan lesvoorbereiding, daar heb je dus tijd en motivatie voor nodig. Ten tweede de voorwaarde dat de leerdoelen en vaardigheden van beide even sterk naar voren komen en ten derde dat de leerdoelen van beide vakken haalbaar zijn.

d. Welke voordelen zie jij bij samenwerking tussen kunst vakleraren en niet-kunst leraren?

Er zijn geïnterviewde kunstleraren die ervaren hebben dat er tijdens brainstormen met elkaar prachtige ideeën ontstaan waar veel leraren en leerlingen enthousiast en nieuwsgierig van worden. Anderen geïnterviewde kunstleraren noemen dat 'elkaar inspireren' bijvoorbeeld zoals de muziek leraar zegt, zouden leraren geïnspireerd kunnen raken door nieuwe werkvormen te zien.

Er zijn geïnterviewde kunstleraren die verwachten dat we overeenkomsten zullen vinden tussen de programma's van verschillende vakken. Er wordt ook genoemd dat waar nodig, leraren elkaar motiveren om te evalueren en zo stel je samen de opdrachten of projecten bij. Op die manier is samenwerken niet alleen inspirerend maar bekijken leraren hun eigen lessen ook vaker vanuit een ander perspectief, zo zou de samenwerking vooral leerzaam kunnen zijn.

e. Welle nadelen zie jij bij samenwerking tussen kunst vakleraren en niet-kunst leraren?

Er is een geïnterviewde kunstlerares die in het verleden een niet geslaagde samenwerking heeft gehad. Dit gebeurde voornamelijk doordat er bijna geen samenwerking was, flexibiliteit en een samenwerkende houding zijn een voorwaarde voor het goed lukken van vakoverstijgende opdrachten / projecten. Belangrijk punt is, zegt ze; 'je hebt elkaars expertise nodig zodat leerdoelen evenwichtig worden verwerkt in de lesactiviteiten'.

Sommige geïnterviewde kunstleraren noemen ook dat een andere manier van de les voorbereiden 'even wennen' kan zijn. De samenwerking is organisatorische mogelijk lastig op elkaar af te stemmen en kan daardoor meer tijd kosten. Een andere geïnterviewde kunstleraar, de coördinator Cultuur Gebaseerd Onderwijs (CGO) heeft zes jaar geleden geprobeerd zijn collega's te inspireren om hun onderwijsprogramma's bij elkaar aan te laten sluiten. Vanuit die ervaring zegt hij: 'Het helpt niet als leraren het gevoel hebben dat ze móeten maar kennis van elkaars thema's binnen het team delen en uit eigen interesse van de leraren bij elkaar kunnen aanhaken stimuleert wel'. De (nieuwe) muziek leraar zegt dat ook mooi: "dit soort samenwerking kan men niet 'maken', maar ontstaat wel als docenten worden 'verleid'".

Er zijn meerder geïnterviewde kunstleraren die aangeven dat we alleen maar kunnen weten of een samenwerking lukt, als we het eerst aangaan met elkaar.

1.1 Wat is het belang van en voorwaarden voor kunstintegratie volgens biologie leraren op het IVKO?

Via dezelfde vragen (a,b,c, d en e, gebaseerd op bionask) zijn meningen en inzichten van twee bionask leraren (op het IVKO) over het belang en het hoe van kunsteducatie verzameld.

De uitgeschreven vragen en antwoorden zijn per bionask leraar te vinden in de bijlagen 2. Hieronder wordt een samenvatting gegeven van deze antwoorden.

a. Wat is kunsteducatie voor jou?

De bionask leraressen zien kunsteducatie terug in kunstvakken bij ons op school alle mogelijke expressievormen. Daarnaast zien zij ook mogelijkheid om al die expressievormen bij alle niet-kunstvakken terug te zien. Dat kan in het klein via verwerkingsopdrachten en in grotere hoeveelheden door bijvoorbeeld een aantal leerdoelen te bereiken via een kleine verwerkingsopdracht.

b. Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij het vak bionask?

De bionask leraressen beschrijven het feit dat leerlingen die op het IVKO onderwijs volgen hebben gekozen om via kunst te leren. Deze geïnterviewde geven ook aan dat het feit dat de leerlingen kunst

georiënteerd zijn maakt dat zij kunst gerelateerde lesstof meer tot zich zullen nemen. Zij zien daarnaast ook dat enthousiasme bij leerlingen zorgt voor een intrinsieke motivatie om aan de lesstof te werken. Via het integreren van kunst opdrachten kunnen leerlingen leren door te doen en de leerstof en vraagstukken toepasbaar maken. Onderzoekend leren is een element dat in de bèta en kunstvakken naar voren komt. Bij natuur – scheikunde kunnen we bijvoorbeeld de koppeling tussen technologie en kunst maken. Bij biologie is met kunst de schoonheid van de natuur te benadrukken en onderzoeken.

c. Welke nadelen zie jij bij kunstintegratie bij het vak bionask?

Beide geïnterviewden bionask leraressen benoemen dat het ontwerpen van, maar ook het uitvoeren van kunst opdrachten door leerlingen veel tijd kost. Zij geven aan dat het zou kunnen zijn dat de lestijd minder effectief gebruikt wordt door leerlingen tijdens kunst opdrachten. De ander noemt dat leerlingen meer energie steken in het kunst gedeelte en minder in het vak biologie of nask.

Één van de twee geeft aan dat het heel belangrijk is voor het leerrendement dat leerlingen goed weten welke leerdoelen ze hiermee behandelen, tevens noemt zij dat het duidelijk maken van de leerdoelen soms moeilijk is. Één van de geïnterviewden bionask leraressen zegt ook dat het lastig is om de vele lesdoelen / leerdoelen die leerlingen moeten bereiken allemaal in een kunst opdracht te verwerken.

d. Welke voordelen zie jij bij samenwerking tussen kunst vakleraren en niet-kunst leraren?

Één van de geïnterviewden bionask leraressen noemt het feit dat we via vakoverstijgende projecten / opdrachten zullen aansluit bij de kunst visie van de school en vind dit een voordeel.

De andere geïnterviewde noemt een voordeel dat het leuke overlappende opdrachten zijn voor leerlingen. Tevens zegt zij: “door begrippen toe te passen wordt het leuker om met de zaakvak stof bezig te zijn voor leerlingen”. Ook zegt één van de geïnterviewde: “vdoor bij beide vakken er aan te kunnen werken scheelt het misschien juist tijd voor leerlingen”. De bionask leraressen hebben een vol curriculum met veel kerndoelen die voor het examen gehaald moeten worden en doordat er op het IVKO meer kunstvakken worden aangeboden voor leerlingen moeten zij deze kerndoelen ook nog in minder lestijd aanleren. Zo voorspelde één van de geïnterviewden ook dat leerlingen dan minder toetsen hebben en meer op de voortgang beoordeelt worden dan alleen op het eindproduct. De samenwerking is volgens haar belangrijk doordat de kunstleraren dan meewerken bij het beoordelen hiervan. Zij hebben hier immers meer ervaring mee.

e. Welle nadelen zie jij bij samenwerking tussen kunst vakleraren en niet-kunst leraren?

Beide geïnterviewde bionask leraressen benoemen de werkdruk namelijk dat het ontwerpen en samenwerken meer tijd kost dan andere werkvormen. Wel ziet één van de twee dat het ontwerpen maar één keer hoeft, de jaren daarna is het evalueren en verbeteren genoeg. Daarbij ziet zij als nadeel dat niet elk jaar dezelfde leraren aan de zelfde jaar laag lesgeven vanwege de eigen wensen van leraren.

Het tweede deel van de interventie bestaat uit gesprekken met leerlingen van de eerste jaar laag. Deze leerlingen zijn gekozen omdat zij nog niet zo lang geleden voor deze kunstvakschool hebben gekozen en kunnen makkelijk de opdrachten vergelijken met hun vorige school die geen kunstvakschool was.

2. Welke vakoverstijgende kunstprojecten zijn volgens leerlingen geslaagd en waarom?

Aan vijftien leerlingen zijn de volgende twee vragen gesteld om te zien waar de behoefte van, in dit geval, de vroege tiener op het IVKO liggen. De geheel uitgeschreven antwoorden staan in bijlage 3. Hieronder wordt een samenvatting van deze antwoorden beschreven.

- a. Welke goede voorbeelden van kunst integratie in niet-kunsvakken kan je noemen?

Daarbij noemden ze voornamelijk verwerkingsopdrachten bij niet-kunsvakken. Het tweede voorbeeld dat vaak gegeven werd is het script bij een vakoverstijgende opdracht tussen Nederlands en Drama. Ook een vak overstijgend huizenproject bij wiskunde en handvaardigheid was populair.

- b. Wat is het voordeel voor jou van kunst-integratie bij niet-kunsvakken?

Het meeste dat daarbij geantwoord werd is dat het leuk is en daardoor makkelijker gaat en ze er meer moeite voor doen. Daarnaast noemen leerlingen het zelf kunnen bepalen hoe je het werk aan gaat pakken. Tot slot dat zij dan niet voor dat vak hoeven te leren of “stom huiswerk” hebben. En dat ze hierdoor beter worden in de gekozen kunstvorm.

Hierna is er voor gekozen om te onderzoeken hoe deze twee populaire vakoverstijgende opdrachten bij Ne – Drama en Wisk – HV zijn opgebouwd. Daarom is aan betreffende collega's gevraagd om deze opdrachten te delen. De script opdracht (Ne-Drama) heb ik al kunnen ontvangen (zie bijlage 4), hieronder staat een omschrijving hiervan.

Omschrijving van de scriptopdracht, ontworpen door twee Nederlands en één drama lerares:

Individueel hebben leerlingen een boek moeten lezen gedurende een aantal weken. Iedereen las hetzelfde boek omdat ze daarna in een groepje van vier een passage uit het boek moesten kiezen. Daar hebben de leerlingen een script bij geschreven nadat ze twee lessen hebben gekregen over het schrijven van een goed script. Deze scene hebben de leerlingen daarna uitgevoerd en gefilmd in de drama lessen. Het script en het filmpje is ingeleverd en beoordeeld door de Nederlands lerares. De uitgeschreven opdrachten van beide leraressen heb ik bekeken en het volgende viel mij op. De Nederlands lerares heeft uitgelegd hoe je een scene beschrijft en welke onderdelen in het verslag terug te vinden moeten zijn. De drama lerares heeft uitgelegd en beschreven hoe een script uitgeschreven wordt.

Wat maakte dit een geslaagde vakoverstijgende opdracht voor deze leraressen? Het voordeel voor de Nederlands lerares zegt ze, is het feit dat het een motiverende en interessante opdracht voor leerlingen is en het ook aantrekkelijker was om na te kijken. Het gaf haar meer werkplezier dan sommige andere opdrachten die zij opgeeft. De drama lerares heeft het boek ook gelezen. Zij coachte tijdens het uitvoeren van de scene op mimiek, fysiek, beweging, stem en zintuiglijke benadering van beschrijvende teksten. Het voordeel voor de drama lerares was dat het “wat” (onderwerp en tekst) er dan al is, zodat zij met leerlingen direct aan het “hoe” kan werken. Mij inspireert dit doordat ik met mijn vak biologie ook heel veel onderwerpen heb aan te dragen die tijdens podium en beeldende vakken kunnen dienen als inhoud. Zo kunnen we leerlingen (voornamelijk die in de bovenbouw) bijvoorbeeld de mogelijkheden bieden creatief na te denken over maatschappelijke problemen.

3.2 Analyse van de gesprekken en de relatie met de theorie

1. Wat is het belang van en zijn voorwaarden voor kunstintegratie volgens kunstleraren op het IVKO?

Uit de gesprekken wordt geconcludeerd dat kunsteducatie van waarde kan zijn als steun bij het leven. Daarbij ervaren leerlingen bij kunsteducatie op verschillende manier te reflecteren wat leidt tot zelfinzicht en het ontwikkelen van zelfregulatie. Kunst integratie binnen een niet-kunstvak zou deze executieve functies voor de niet-kunstvak docenten zichtbaar kunnen maken verteld een kunstleraar. Via kunst kunnen we inspiratie bieden doordat we feedback geven over de opgedane kennis en reflecteren op door de tieners gemaakte kunst en door te reflecteren op kunst van anderen. Hier ontstaat de kans om tieners op nieuwe routes en mogelijkheden te wijzen en op die manier voor hen een gids te zijn bij hun persoonlijke groei. Zoals ook beschreven wordt door neuropsycholoog Jolles in zijn boek: 'Leer je kind kennen' en behandeld in paragraaf 2.2 van dit onderzoeksverslag.

Door ook tijdens niet-kunstvakken vaker de eigen inbreng en de mogelijkheid op autonome wijze te mogen denken en creëren maakt dat er vaker een cyclus van feedback en reflectie plaats vind. De samenhang tussen gedrag, drijfveren en mening (hoofd, hart, handen) zorgt dan voor een stevige valorisatie van de persoonlijkheid zoals ook Montessori schrijft in haar boek: 'Door het kind naar een nieuwe wereld' en beschreven in paragraaf 2.1 van dit onderzoeksverslag. Daarnaast brengt, verteld een kunstleraar, de samenhang tussen de vakken (bijvoorbeeld door cultuur gebaseerd onderwijs), de cyclus van enthousiasme (nieuwsgierigheid), kennis onthouden en opbouwen, verdiepend leren (op artistiek en inhoudelijke onderwerpen) en experimenteren op gang.

Door te vragen naar de voordelen en de nadelen van kunstintegratie volgens kunstleraren kan er gekeken worden naar de voorwaarden waarbij kunstintegratie effectief kan plaats vinden.

Bij kunstintegratie gaat het er bijvoorbeeld om, dat de tiener zich uitgedaagd voelt doordat hij zijn eigen denkstijl kan toepassen. Dat de tiener kan werken aan zelfexpressie op een manier die bij hem/haar past. Doordat de tiener de geleerde theorie kan toepassen bij een kunstopdracht geven we de mogelijkheid voor het beter beklijven van kennis doordat er verbanden kunnen worden gelegd tussen bijvoorbeeld oude en nieuwe kennis. Dat verbinden van kennis wordt ook omschreven in paragraaf 2.3 van dit onderzoeksverslag aan de hand van literatuur van Montessori (2018) en trainer/ ontwikkelaar op gebied van creativiteit van der Kooij (2013). Kunst leent zich er uitstekend voor om vakoverstijgend te werken. Omdat daar brede maatschappelijk vraagstukken mee behandeld kunnen worden. Een bijkomend voordeel van vakoverstijgend werken is dat leraren elkaar kunnen inspireren en van elkaar kunnen leren. Zo raken leraren meer gefocust op de overeenkomsten tussen de vakken in plaats van op verschillen.

2. Wat is het belang van en zijn voorwaarden voor kunstintegratie volgens bionask leraren op het IVKO?

De geïnterviewde bionask leraren willen aansluiten bij de visie en uitgangspunten van de school, daar hoort de focus op kunst bij omdat IVKO een cultuurprofiel school is. Daarnaast hebben de leerlingen gekozen om via kunst te leren en zien de geïnterviewde bionask leraressen dat de leerlingen op deze school kunst georiënteerd zijn en daardoor meer intrinsiek gemotiveerd als zij een kunstopdracht krijgen. In paragraaf 2.2 is te lezen dat het op de gemak voelen en aangetrokken worden tot het lesmateriaal, belangrijk is voor het verloop van het leerproces (Lillard, 2017). Daarnaast zou het

efficiënt zijn qua tijd als leerlingen de bionask de vele begrippen en kerndoelen kunnen verwerken tijdens de lessen van de kunstvakken.

Daarvoor is het belangrijk voor de kennisopbouw binnen dit vak om vraagstukken toepasbaar te maken, zoals ook in paragraaf 2.3 is beschreven in het theoretisch kader van dit onderzoeksverslag. Dit is mogelijk via kunstopdrachten of kunstprojecten. Tussen het vak bionask en kunstvakken is het onderzoekend leren namelijk één van de overeenkomsten. Voor biologie is het benadrukken van de schoonheid van de natuur een belangrijk aspect dat we met kunst kunnen bewerkstelligen. Bij het vak natuur-scheikunde kunnen we de koppeling tussen techniek en kunst naar voren brengen en leerlingen ervaringen bieden met oplossingsgericht onderzoek doen.

3. Welke vakoverstijgende kunstprojecten zijn volgens leerlingen geslaagd en waarom?

Verwerkingsopdrachten zoals het maken van een: poster, strip of een filmpje/vlog. De vakoverstijgende opdrachten zoals het script (Ne-Dr) en huizenproject (Wisk-Hv) zijn populair. De redenen die de geïnterviewde leerlingen geven zijn: aantrekkelijk (leuk), motiverend (leuk), autonoom kunnen denken en doen en het verbeteren van de gekozen expressievorm. Dat komt overeen met de gevonden theorie over zelfexpressie. Psychoanalyticus M. Montessori (1980) schrijft namelijk dat elk mens behoefte heeft aan zelfexpressie.

Dilemma's

De dilemma's bij vakoverstijgend werken die genoemd zijn door de geïnterviewde kunstleraren zijn voornamelijk: Ten eerste het kan veel werk zijn qua lesvoorbereiding, daar is dus motivatie en organisatorische gezien de mogelijkheid voor nodig. De samenwerking kan alleen goed gaan en duurzaam zijn als het vanuit de behoefte en interesse van beide leraren komt, want de expertise van beide leraren is nodig zodat leerdoelen evenwichtig worden verwerkt in de lesactiviteit(en). Ten tweede de leerdoelen en vaardigheden van beide vakken moeten even sterk naar voren komen en ten derde dat ze van beide vakken ook haalbaar moeten zijn voor leerlingen. De kunstopdrachten of projecten kosten voor leerlingen ook veel tijd, daar moet rekening mee gehouden worden.

De dilemma's vanuit de geïnterviewde bionask leraressen is dat het zou kunnen zijn dat leerlingen meer tijd en energie steken in het 'kunst gedeelte en minder in het vak biologie of nask'. Het is daarom belangrijk dat de leerlingen weten welke leerdoelen ze met de opdracht/het project behandelen. Zodat deze ook duidelijk voor deze leraressen zichtbaar zijn tijdens het proces en in het eindproduct.

3.3 Conclusie van het praktijkonderzoek in relatie tot de probleem- en doelstelling

Mijn probleemstelling: het feit dat er op het IVKO binnen de niet-kunst vakken hoofd, hart en handen te weinig met elkaar verbonden worden en er daarnaast (misschien dus wel hierdoor) binnen deze vakken te weinig actief betrokken leerlingen te zien zijn, zoals beschreven staat in het eerste hoofdstuk, in de tekstvlakken, de conclusies uit de rapporten van de NMV en de onderwijsinspectie.

De NMV stelt dat er meer verbinding tussen hoofd, hart en handen bij de kunstvakken te zien is en de onderwijs inspectie stelt dat er bij de kunstvakken in meerdere mate actief betrokken leerlingen te zien zijn. Daarom ben ik gaan kijken hoe de kunstleraren mij kunnen helpen bij het integreren van kunst zodat ik op die manier tijdens mijn niet-kunst vak meer verbinding tussen hoofd, hart en

handen te weeg breng en om te onderzoeken hoe kunstintegratie een manier kan zijn om leerlingen actief te betrekken tijdens niet-kunstlessen in het algemeen. en bij het vak bionask.

Mijn doelstelling voor dit praktijkdeel: *Wat is het belang en de voorwaarde voor kunstintegratie volgens leraren en leerlingen op het IVKO?*

Vanuit de theorie en de inzichten van kunstleraren van het IVKO is er geconcludeerd dat kunst een middel is dat bijdraagt aan zelfontwikkeling (dat wat Montessori valorisatie van de persoonlijkheid noemt). Kunst is niet alleen een manier die samenhang tussen het denken, voelen en doen binnen een persoon tot stand brengt maar kan ook helpen bij samenhang brengen tussen vakken. Daarnaast kan vakoverstijgend werken er toe leiden dat leraren van elkaar leren en elkaar inspireren.

Voor tieners is dit van belang bij de cyclus van het beklijven van kennis en het behouden van nieuwsgierigheid. Via de gesprekken met leerlingen en vanuit de theorie is duidelijk geworden dat kunst de lesstof aantrekkelijk kan maken. Het inspireert en wekt interesse, het motiveert doordat er ruimte is voor autonoom denken en mogelijkheid biedt tot het verbeteren van de gekozen expressievorm.

Aan de hand van de voorwaarden die beschreven zijn in de vorige paragraaf zijn er acht uitgangspunten geformuleerd die van belang zijn bij kunst integratie. Voor het ontwerpen van effectieve, met kunst geïntegreerde lesactiviteiten is het handig om rekening te houden met de volgende acht voorwaarden:

1. De tiener voelt zich uitgedaagd doordat hij zijn eigen denkstijl kan toepassen.
2. De tiener kan nieuw geleerde kennis toepassen en heeft daardoor mogelijkheid voor het beter beklijven van kennis doordat er verbanden kunnen worden gelegd.
3. De tiener voelt zich intrinsiek gemotiveerd doordat we aansluiten bij de kunst georiënteerde mindset van de doelgroep op het IVKO.
4. Bij vakoverstijgend werken krijgt de tiener verwerkingstijd voor leerdoelen van vakken waar zij minder tijd krijgen.
5. Er is een mogelijkheid tot overlap zoeken tussen het onderzoekend leren tussen de bionask en kunstvakken.
6. Bij vakoverstijgend werken kunnen leraren een effectieve en duurzame samenwerken hebben als zij er zelf behoefte aan hebben, enthousiast van worden en organisatorische gezien de mogelijkheid er toe hebben.
7. Bij vakoverstijgend ontwerpen moeten leerdoelen en vaardigheden van beide vakken even sterk naar voren komen.
8. Bij vakoverstijgend werken maar ook bij kunst opdrachten/projecten die binnen een niet-kunstvak gegeven worden moeten al de leerdoelen te samen haalbaar en duidelijk zijn voor leraren en leerlingen.

Hoofdstuk 4 Eindconclusie en aanbevelingen

4.1 Eindconclusie

In deze eindconclusie geef ik antwoord op mijn hoofdvraag aan de hand van mijn theoretisch en praktijk onderzoek. Mijn hoofdvraag is:

‘Welke uitgangspunten zijn belangrijk bij het integreren van kunst in lesactiviteiten voor het vak bionask, zodanig dat we een uitdagende leeromgeving voor tieners ontwerpen waarbij zij actief betrokken raken?’

Kunst integratie ter ondersteuning van onze onderwijsmissie:

Leraren op het IVKO zijn continu bezig met het uitdagende maken van de voorbereide leeromgeving van de leerlingen. Via kunst integratie creëren we een omgeving waarin de valorisatie van de persoonlijkheid kan plaatsvinden. Doordat het intrinsieke motivatie opwekt en daarmee diepe concentratie en oefening van de executieve functies kan bewerkstelligen.

Voorwaarden voor effectieve kunstintegratie:

Via de theorie en de analyse van de interventies beschreven in het vorige hoofdstuk zijn er acht voorwaarden die in acht kunnen worden genomen.

1. De tiener voelt zich uitgedaagd doordat hij zijn eigen denkstijl kan toepassen.
2. De tiener kan nieuw geleerde kennis toepassen en heeft daardoor mogelijkheid voor het beter beklijven van kennis doordat er verbanden kunnen worden gelegd.
3. De tiener voelt zich intrinsiek gemotiveerd doordat we aansluiten bij de kunst georiënteerde mindset van de doelgroep op het IVKO.
4. Bij vakoverstijgend werken krijgt de tiener verwerkingstijd voor leerdoelen van vakken waar zij minder tijd krijgen.
5. Er is een mogelijkheid tot overlap zoeken tussen het onderzoekend leren tussen de bionask en kunstvakken.
6. Bij vakoverstijgend werken kunnen leraren een effectieve en duurzame samenwerken hebben als zij er zelf behoefte aan hebben, enthousiast van worden en organisatorische gezien de mogelijkheid er toe hebben.
7. Bij vakoverstijgend ontwerpen moeten leerdoelen en vaardigheden van beide vakken even sterk naar voren komen.
8. Bij vakoverstijgend werken maar ook bij kunst opdrachten/projecten die binnen een niet-kunstvak gegeven worden moeten al de leerdoelen te samen haalbaar en duidelijk zijn voor leraren en leerlingen.

Als dit lukt zal de kunstintegratie goed passen bij de missie van de school:

Wanneer leerlingen onze school met een doorstroomkwalificatie verlaten, willen we graag drie dingen bereikt hebben:

- Dat de leerling zich ontwikkeld heeft tot een zelfstandig mens met zelfkennis en zelfvertrouwen;
- Dat de leerling zich verantwoordelijk voelt voor zijn omgeving en betrokken is op de samenleving;
- Dat de leerling creatief is in de brede zin van het woord.

(IVKO.nl 2021)

Vormen van kunstintegratie:

Tijdens het onderzoek is ook naar voren gekomen dat er verschillende manieren zijn om kunst te integreren in een niet-kunstvak. De omgeving en het lesmateriaal kan met kunst aantrekkelijk worden gemaakt. Daarnaast kunnen er (kleine) kunstopdrachten ter verwerking van de lesstof van een niet-kunstvak ontworpen worden. Tot slot zijn er nog de mogelijkheden tot vakoverstijgend middel-grote opdrachten tot projecten. Binnen al deze soorten lesactiviteiten kunnen er drie typen werkvormen onderscheiden worden namelijk: kunst beschouwen, creëren van kunst en reflecteren op kunst.

4.2 Vooruitblik en aanbevelingen omtrent Montessori en Kunsteducatie

In de eigen praktijk

Ik heb nu vele kunstleraren gesproken die willen samenwerken aan vakoverstijgende opdrachten. Ik merk op dat er veel enthousiasme en nieuwsgierigheid voor is. Zo gaf een beeldend kunstlerares aan dat ze vermoedt dat er veel te halen valt in mijn vak (biologie en natuurscheikunde) op het gebied van nieuwe technieken en experimenten. Ook haar stagiaire doet een onderzoek over vakoverstijgend werken met kunst. Met haar inzichten kan ik vanuit nieuwe invalshoeken leren en zo kan ik mijn visie en ideeën over kunsteducatie en vakoverstijgend werken de komende tijd verdiepen. Naar eigen behoefte en interesse ga ik zo samen met mijn biologie- natuur-scheikunde (bionask) collega's, steeds meer oefenen met samenhang vinden tussen bionask en andere vakken. Elke keer vragen en observeren we dan wat het doet met leerlingen en of het werkelijk aansluit bij de interesse. Zodra er een opdracht niet goed gemaakt wordt kunnen we concluderen dat het niet aantrekkelijk is en in ieder geval de nieuwsgierigheid niet voedt, of de leerdoelen niet duidelijk waren. Het huizenproject, ontworpen door onze wiskunde en handvaardigheid leraren zal ik binnenkort nog ontvangen, deze ga ik bestuderen en kijken of ik er inspiratie uit kan halen voor het ontwerpen van eigen opdrachten.

Aanbevelingen op organisatie niveau

Op het moment wil ik ook proberen schoolbreed meer mogelijkheden te organiseren zodat anderen ook meer vakoverstijgend gaan werken. Er zijn kunst vakleraren die tegen vakoverstijgend werken zijn. Niet iedereen zal dit dus gaan doen. Dat is ook niet erg, iedereen kan het doen als hij / zij daar behoefte toe voelt. Volgens hen moeten we oppassen dat we de leerdoelen van beide vakken evenwichtig inzetten. En dat de kunstvakken niet alleen maar ingezet moeten worden voor kennisdoelen van de niet-kunstvakken. Het voordeel van een kunstvak volgen zonder opgelegd thema dient namelijk het werken met thema's uit eigen behoefte van leerlingen. Daarom pleit ik er ook zeker niet voor om alle tijd van de kunstvakken in te nemen voor kerndoelen van de niet-kunstvakken. Daarnaast vinden sommige niet-kunst vakleraren het moeilijk om binnen hun volle curriculum te werken aan kunst opdrachten. Zelf denk ik door dit onderzoek dat het leerlingen juist actief kan betrekken bij een (al dan niet moeilijk) niet-kunstvak. Maar anderen zullen deze visie niet met mij delen. Vandaar ook dat het belangrijk is dat ook deze leraren niet gedwongen worden. Een geslaagde vakoverstijgende opdracht is gebaseerd op een goede samenwerking vanuit wederzijdse interesse. Dat draagt bij aan een evenwichtiger verhouding tussen de leerdoelen van beide vakken.

Onze CGO coördinator wil met mij delen welk cultuur gebaseerd plan/onderzoek hij toen heeft gemaakt en vindt het leuk om met mij hier verder over te spreken. We kunnen samen kijken hoe wij het thema vakoverstijgend werken via CGO weer in het gehele team ter spraken kunnen brengen. Inspireren lijkt tijdens de huidige coronacrisis nog belangrijker te zijn vanwege de dalende intrinsieke motivatie van leerlingen tijdens het volgen van online onderwijs. Volgens mij kunnen we interesse bij verschillende vakleraren wekken door zichtbaar te maken met welke thema's de vakgroepen bezig zijn / gaan. Zo weet je of je vanuit jouw thema bij een ander vak kan aanhaken. We kunnen elkaar inspireren door lessen te observeren en onze geslaagde ervaringen (best practice projecten) op studiedagen met elkaar delen, bijvoorbeeld doormiddel van korte pitches. Zo werken we gezamenlijk aan de aanbevelingen van de NVM en de herstelopdracht voor de onderwijsinspectie.

Manifest

Ik ga met schoolleider Kim Wannet en mede Montessori Meesterschap student Marleen van der Wolde een manifest schrijven. Zoals in hoofdstuk één beschreven is het doel van dit manifest het zichtbaar en bespreekbaar maken van de missies van de school, zie bladzijde achtentwintig. We kunnen voor het maken van dit manifest putten uit de informatie in mijn eindconclusie.

Het gaat dan om de volgende thema's/motto's:

Wij leren met z'n allen door:

- elkaar te inspireren en uitdagen via kunst
- met elkaar te reflecteren via kunst
- experimenteren, onderzoeken en creëren via kunst
- nieuwe kennis verwerken en onthouden via kunst
- jezelf zijn en kunnen uiten via kunst
- de samenhang die zichtbaar is via kunst
- onze omgeving te leren kennen en verbeteren via kunst.

Ik kijk er naar uit om voor leraren duidelijker te maken hoe en waartoe wij met z'n allen de omgeving voor de tiener voorbereiden.

Bronnenlijst

Schriftelijke bronnen:

Jolles, J., *Leer je kind kennen*, 2020. Amsterdam/ Antwerpen: Uitgeverij Pluim

Kooij v.d., D., *Het grote vindingrijkboek*, 2013. Amstelveen: Sabine Kokee

La Faille, J., *Stoovelaar*, M., *Toetssteen Powerpoint*, 2020. Amsterdam: Leergang Montessori Meesterschap

Lillard, A.S., *Montessori: The Science behind the Genius*, 2017. New York: Oxford University Press

Montessori, M., *Spontaneous activity in education*, 1917. Vertaald en gepubliceerd in 2018. Adansonia Press

Montessori, M.M., *Opvoeding en ontwikkeling*, 1980. Vertaling Carolien Montessori, Baarn: Holandia

Montessori, M., *Creative Development in the Child – The Montessori Approach*, Volume 24 The Montessori Series. 2020. Amsterdam: Montessori-Pierson Publishing Company.

Montessori, M., *Door het kind naar de nieuwe wereld*, 1941. Vertaald en gepubliceerd in 2020. Amsterdam: Nederlandse Montessori Vereniging

Internetbronnen:

Meewis, V.(2021). *Met kunst het hele kind centraal*. Geraadpleegd op 5 november 2020, <https://wijleren.nl/kind-centraal-kunst-stimuleert-ontwikkeling.php>

Nederlandse Montessori vereniging, *De zichtbaarheid van de drie brede montessori doelen*. Geraadpleegd op 18 januari 2021, https://msa2.sharepoint.com/sites/msa/504/Studenten/Literatuur/NMV%20Publicaties/De_zichtbaarheid_van_de_brede_montessoridoelen.pdf#search=drie%20brede

Curriculum.nu, *Visie op het leergebied kunst en cultuur*. Geraadpleegd op 18 december 2020. <https://www.curriculum.nu/voorstellen/kunst-cultuur/uitwerking-kunst-cultuur/>

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, *Begrippen en definities onderwijs en educatie – Wat is kunsteducatie?* Geraadpleegd 20 december 2020. <https://www.lkca.nl/faq/begrippen-en-definities-onderwijs-educatie/>

Stichting Leerplan Ontwikkeling, *Cultuur in de spiegel in de praktijk: een leerplankader voor cultuuronderwijs*. Geraadpleegd op 17 Januari 2021. <https://www.slo.nl/zoeken/@4246/cultuur-spiegel/>

Bijlage 1. Uitwerking van de interviews kunstleraren

Textiel & Mode docent

1) Wat is kunsteducatie voor jou?

Kunsteducatie gaat voor mij over dat leerlingen kunnen ontdekken, experimenteren en verwonderen. Kunst doet altijd iets met je, je kan er blij of verdrietig van worden, je kunt er van leren, het geeft je inzicht. Dat is wat je ook binnen de kunstlessen wilt bereiken. Leerlingen op een laagdrempelige manier laten kennis maken met alle vormen van kunst. Ze leren niet alleen over hun zelf en hun eigen creativiteit maar ook van en met elkaar. Bij de kunstvakken leer je niet alleen over jezelf maar ook van (de veranderende) wereld om je heen.

2) Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij niet-kunstlessen?

De gemiddelde IVKO leerling heeft een enorm creatief brein en is vaak een echte beelddenkers. Het helpt hen dat juist ook bij de cognitieve vakken op een creatieve manier een opdracht mogen maken. Kunst leent zich uitstekend om vakoverstijgend in te zetten. Zeker nu we vooral ook bezig zijn om leerlingen na te laten denken over complexe vraagstukken zoals klimaat, duurzaamheid, emigratie enz. Door hier creatieve oplossingen voor te bedenken dragen ze bij aan iets heel wezenlijks. Dus niet meer vanuit een autonoom kunstenaars vak maar vanuit een breder maatschappelijk vraagstuk. Mede door die benadering is de link naar de cognitieve vakken zo gemaakt. Het voordeel daarvan is dat de leerling niet alleen bij de kunstvakken maar ook bij de zaakvakken een manier van denken mag inzetten die bij hen past. En dat hun creativiteit ook bij die vakken tot uiting mag komen.

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij niet-kunstvakken?

Ik zie geen nadelen.....

4) Welke voordelen zie je bij samenwerking tussen kunst en niet kunstleraren?

Het grote voordeel zit denk ik in het leren van en met elkaar. We zijn allemaal heel bevlogen in wat we doen, met veel liefde voor de leerlingen en passie voor ons vak. Ik denk dat we elkaar kunnen inspireren en zo ontdekken wat je nog meer allemaal kan en dat er wel degelijk overeenkomsten te vinden zijn binnen je programma. Het voordeel zit ook in jezelf en je vak steeds weer kritisch bekijken en daar waar nodig is weer bijstelt en aanpast.

5) Welke nadelen zie jij bij samenwerking tussen kunst en niet kunstleraren?

Ik zie geen nadelen maar ik kan me voorstellen dat het met sommige vakgroepen of collega's wat minder klikt. Maar daar kom je alleen achter door het aan te gaan met elkaar.

Muziek docent

1) Wat is kunsteducatie voor jou?

Doormiddel van kunsteducatie komen leerlingen in aanraking met kunst en krijgen ze een mogelijkheid om niet cognitief bezig te zijn. Daarnaast maken kunstvakken vaak, misschien eerder dan bij cognitieve vakken, verschillende executieve functies zichtbaar. Voorbeeld: Een leerling die voor het eerst leert drummen laat vaak gelijk zien hoe hij z'n emoties reguleert!

2) Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij niet-kunstlessen?

Ik denk dat een voordeel kan zijn dat cognitieve activiteiten meer aan sluiten bij de belevingswereld van de leerlingen. Door een breed thema als kunst te integreren in cognitieve lesactiviteiten kan er meer ruimte ontstaan voor een les waarin plezier centraal staat en waar ondertussen cognitieve vaardigheden worden geleerd of getraind.

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij niet-kunstvakken?

Een groot nadeel van het integreren van kunstvakken kan zijn dat hierdoor het kunstvak ondergeschikt wordt. Kunst kan erg helpend zijn om cognitieve vakken aan te leren maar belangrijker aan een kunstvak vind ik de waarde van het kunstvak zelf. Als voorbeeld: Het vak muziek biedt mogelijkheden om bijvoorbeeld woorden van een vreemde taal aan te leren middels het zingen van een lied. Dit kan leuk en leerzaam zijn. Echter is mijn ervaring dat in zo'n vorm de muzikale vaardigheden al snel ondergeschikt raken.

4) Wat zie jij als voordelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstleraren?

Samenwerkingen tussen docenten kunnen hoe dan ook leerzaam en inspirerend zijn. Ik denk dat kunst en niet kunstdocenten leerlingen op een andere manier waarnemen door de verschillende contexten waarin gewerkt wordt. Ik kan me ook voorstellen dat je geïnspireerd kan raken door het zien van verschillende werkvormen.

5) Wat zie jij als nadelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstleraren?

Zoals hierboven verteld denk ik dat elkaar inspireren altijd goed is. Wel denk ik dat een samenwerking tussen docenten iets is wat ontstaat in een soort evolutie. Dit betekent dus dat je dit eigenlijk bijna niet kan 'maken'. Wel kan je een omgeving creëren waarin docenten worden 'verleid' om bij elkaar te kijken, ideeën uit te wisselen en daarmee elkaar inspireren. Zo'n omgeving kan je creëren door misschien je deur van je lokaal open te houden, collega's uit te nodigen en zelf bij collega's binnen te lopen. Vanuit zo'n situatie kunnen er samenwerkingen ontstaan!

Interessant onderwerp en het lijkt me leuk om er nog 's over te praten!

Om mijn visie te verduidelijken: een leuke podcast over het laten ontstaan van dingen die in een evolutionaire context plaatsvinden:

<https://sezen.nl/wanneer-moet-je-nou-juist-geen-doelen-stellen/>

Handvaardigheid docent

1) Wat is kunsteducatie voor jou?

Kunsteducatie is voor mij een belangrijk middel en een doel om eigenlijk alles te ondersteunen in het leven. Leren uitdrukken, anders leren denken, verschillen zien en accepteren, leren uitdrukken en reflecteren.

2. Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij niet-kunstlessen?

Voordeel voor integratie is door middel van doen en eigen inbreng blijft het beter hangen. En ze leren verbanden leggen met andere vakken, onderwerpen en thema's.

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij niet-kunstvakken?

Nadelen: veel werk voor lesvoorbereiding, curriculum aanpassen en samenwerking en planning lastig afstemmen misschien.

4) Welke voordelen zie jij bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Kunst wordt op meerdere manieren ingezet. Daar moeten we het dan samen over hebben. Ik denk dat er veel te halen valt met bio en nask op het gebied van nieuwe technieken en experimenten en dergelijke voor eventueel een autonoom werk. Ik denk dat er hierdoor meer verdieping kan komen in het werk van leerlingen op artistiek gebied en inhoudelijk.

5) Welke nadelen zie jij bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

En over samenwerking met wel of niet kunstvakdocenten zie ik geen moeilijkheden. Alleen maar mogelijkheden. Samenwerking op persoonlijk niveau en karakter niveau zou wel kunnen botsen maar dat is niet nieuw. Nogmaals wel heel veel werk denk ik om het te ontwikkelen. Maar er kan best iets uitgeprobeerd worden!

Stagiaire Handvaardigheid

1) Wat is kunsteducatie voor jou?

Leerlingen 'grond te geven om op te bouwen'. Leerlingen op een 'eigenwijze' manier laten nadenken over kunst. Laten zien dat je met kunst bruggen kunt bouwen (sociaal, maatschappelijk, cultureel)

2. Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij niet-kunstlessen?

Het visualiseren en creatief denken geeft een enorme vrijheid en ruimte voor een leerling om te komen tot mooie prestaties. Niet alleen bij beeldende vakken, maar de interactie van kunst met alfa- en bètavakken die wellicht als stroef worden ervaren geeft een leerling een enorme positieve boost, en maakt ze toegankelijk. Dus pluspunten bij: Motivatie en begrip voor het vak, dus meer leeropbrengst

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij niet-kunstvakken?

Leerdoelen moeten bij zowel het kunstvak als het niet-kunstvak haalbaar zijn, en het kunstvak mag niet als louter illustrerend werken.

4) Welke voordelen zie jij bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Leren te kijken naar de lessen vanuit een ander perspectief

5) Welke nadelen zie jij bij de samenwerking tussen kunst en niet kunstleraren?

Ik kan me voorstellen dat de samenwerking tussen de 2 docenten soepel moet gaan, en dat flexibiliteit gewenst is. Het kost wellicht meer tijd om lessen voor te bereiden.

Mime docent

1) Wat is kunsteducatie voor jou?

Kunsteducatie is een manier om Cultuur Gebaseerd Onderwijs te vergemakkelijken. CGO is een mooie methode om vakken bij elkaar aan te laten sluiten. De vraag die dan centraal staat is: Kunnen we ergens bij elkaar aanhaken?

2) Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij niet-kunstlessen?

Door samenhang beklijft een thema bij de leerlingen vanaf onderbouw tot aan examenjaar. In de loop van de jaren zouden ze herhaling van thema's krijgen en daarmee steeds meer verdieping op het thema.

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij niet-kunstvakken?

-

4) Wat zie jij als voordelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Ik heb ervaren dat we, door met elkaar te brainstormen, prachtige ideeën ontstaan. Hier werd elke betrokken docent enthousiast van. Dit geeft een positieve boost voor de school.

5) Wat zie jij als nadelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Ik heb ervaren dat docenten die het gevoel hebben dat ze moeten, er geen tijd voor maken. Het is lastig informatie over elkaars thema's tussen vakgroepen met elkaar te delen. En daardoor moeilijk te zien waar we bij elkaar kunnen aanhaken.

Notitie: Geïnterviewde wil met mij delen wat hij vijf/zes jaar geleden voor CGB plan/onderzoek heeft gemaakt en leuk om met mij hier verder over te spreken. Daarom heb ik de onderzoeksgegevens van vijf jaar geleden geleend en bekeken om zo een start te maken met het oriënteren en begrijpen van het Cultuur Gebaseerd onderwijs. Hier vloeit misschien uit voort dat we samen nieuw leven kunnen blazen in het CGO op het IVKO.

Dans docent

1) Wat is kunsteducatie voor jou?

Kunst educatie staat voor mij voor zelf ontwikkeling. Door feedback geven en krijgen op je werk ben je altijd op zoek naar mogelijkheden om verder te leren.

2 en 3) Welke voordelen zie jij bij kunst integreren bij niet-kunstlessen? Wat zie jij als voordelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Bij de kunstvakken is het proces tijdens het werken belangrijker dan het eindproduct na het werken. Deze focus is bij niet-kunstvakken minder en als daar meer kunst opdrachten geïntegreerd zouden worden zal ook daar meer ruimte ontstaan om feedback te geven en krijgen tijdens het werken.

4 en 5) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij niet-kunstvakken? Wat zie jij als nadelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Ik heb een negatieve ervaring gehad tijdens een samenwerken tussen kunstvakken en niet-kunstvakken. Dit was op een reguliere school, waarbij er geen prettige en inclusieve samenwerking heeft plaats gevonden. Wat ik daaruit heb geleerd is dat je bij vakoverstijgend werken, elkaars expertise nodig hebt. Beide vakken moeten even sterk naar voren komen in het project of de opdracht. Geen nadeel maar wel een aandachtspunt is het belang van het evenwichtig naar voren komen van de leerdoelen van beide vakken. Margie- Zorgcoördinator, zat toevallig bij het gesprek en verwoordde dit als volgt: Zodra je verschillende typen leerdoelen naast elkaar zet zullen ze via de juiste werkvorm gaan fuseren.

Bijlage 2. Uitwerking van de interviews bionask leraressen

BioNaSk docent 1.

1)Wat is kunsteducatie voor jou?

Bij Kunsteducatie moet ik denken aan kunstvakken zoals beeldende vorming, handvaardigheid, tekenen, mode, mime, drama, dans enz. Maar ook zie ik hierin mogelijkheden om kunsteducatie in andere vakken terug te zien. Zoals een kunstzinnige opdracht bij biologie (poster maken). Kunst educatie zie ik voor mij onderwijs waar kunst in zit verwerkt in grote hoeveelheid maar ook in kleine hoeveelheid.

2) Wat zie jij voor voordelen van kunst integratie bij lesactiviteiten bij het vak biologie? En bij nask?

Op het IVKO zal het een voordeel hebben dat leerlingen gekozen hebben om onderwijs te volgen met veel kunst. Hierdoor kan je er vanuit gaan dat ze gemotiveerd zijn voor kunstonderwijs. Ik denk dat als je kunst integreert in vakken zoals biologie of nask dat leerlingen deze vakken gemotiveerder volgen. Maar ook dat ze door die motivatie de lesstof meer tot zich zullen nemen.

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij biologie en nask?

Het kost vaak veel tijd om een kunstzinnige opdracht te maken maar ook uit te voeren. Ook is het lastig om de kunstzinnig opdrachten allemaal gelijk te beoordelen omdat je zoveel verschillende soorten kunst hebt (dansje, toneelstuk, tekening, knutselwerk). Ook zullen leerlingen dan veel energie steken in het kunst gedeelte en minder in het vak biologie of nask.

4) Wat zie jij als voordelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Er zijn denk ik veel voordelen. Je zorgt ervoor dat biologie en nask meer aansluit bij de kunst visie van de school en je leerlingen meer motiveert. Als je niet ook nog contact hoeft te leggen dan kan je vaak al sneller aan het werk in plaats van met op andere docenten wachten. Maar ik denk dat je kunst in theorievakken wilt integreren dat het belangrijk is dat er kunstdocenten meekijken.

5) Wat zie jij als nadelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

Kost meer tijd en geeft daardoor meer werkdruk!

BioNaSk docent 2.

1) Wat is kunsteducatie voor jouw?

Educatie over kunst, dit gebeurt bij de kunstvakken en kunstgeschiedenis. Educatie door middel van kunst maken, dit kan bij alle vakken.

2) Wat zie jij voor voordelen van kunst integratie bij lesactiviteiten bij het vak biologie? En bij nask?

- Leren door te doen
- Als de tijdbelasting niet hoog is, dan enthousiasme bij leerlingen
- Praktischer maken van de vakken waardoor je minder: waarom moet ik dit leren? krijgt
- Toepasbaar maken van vraagstukken
- Onderzoekend leren, hierbij kan je ook al de onderzoek/verslag structuur aanleren en zo leren leerlingen een project/onderzoek opzetten.
- Nask: koppeling technologie aan kunst / kunstenaars
- Bio: schoonheid van de natuur

3) Welke nadelen zie jij bij kunst integratie bij biologie?

- Tijdsintensief voor zowel de docent als de leerling
- Je moet heel goed duidelijk maken welke leerdoelen leerlingen halen bij opdrachten anders hebben ze het idee dat ze er niks van leren en pikken ze ook echt minder op
- Lastig om alle lesdoelen/leerdoelen voor biologie in een kunstopdracht te krijgen
- Kost veel lestijd en vaak ook opruim-tijd
- Leerlingen hebben wel eens aangegeven dat ze niet elke les kunst wilden, gewoon bio was ook goed, het kost te veel tijd om overal tekeningen te maken
- We hebben al minder lestijd bij biologie, 80% van de gemiddelde tijd, in de C zelfs maar 60%. Ik heb het idee dat met kunstopdrachten de lestijd minder effectief gebruikt wordt om de lesdoelen te halen, waardoor leerlingen minder mogelijkheden krijgen om zich de lesdoelen goed eigen te maken die ze in het examenjaar wel nodig hebben.

4) Wat zie jij als voordelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

- Je kan leuke overlappende opdrachten doen waarbij leerlingen echt leren van kunst. Als deze opdrachten goed in elkaar zitten leren de leerlingen de begrippen door ze toe te passen. Dit zal beter blijven hangen dan het alleen lezen van de begrippen
- De leerlingen vinden het leuker om met de zaakvak stof aan het werk te zijn
- Als leerlingen bij beide vakken kunnen werken aan de opdrachten zal het ook niet te veel tijd voor de zaakvakken en de leerlingen kosten
- Leerlingen hoeven minder toetsen te maken en worden meer beoordeeld op voortgang

Ideale situatie voor als zaak en kunstvakken samenwerken:

- Leerlingen kunnen per thema van een zaakvak een kunstdiscipline kiezen
- Voor beide vakken een cijfer/beoordeling krijgen.
- Door het jaar heen kunnen ze zo per zaakvak alle kunstdisciplines doen.
- Leerlingen behalen alle leerdoelen
- Leerlingen onthouden de leerdoelen beter.
- De kwaliteit is gewaarborgd in de beoordelingen door middel van rubrics.
- Het is voor leerlingen duidelijk wat ze kunnen doen en hoe ze dan leren

5) Wat zie jij als nadelen bij samenwerking tussen kunst en niet kunstdocenten?

- Sommige kunst collega's vinden dat alle opdrachten vrij moeten zijn en kunstenaarschap moeten bevorderen. Dan kan je geen opdracht met leerdoelen maken.
- De opdrachten maken kost veel tijd (maar hoeft maar 1 keer + evaluatie en verbetering)
- Omdat niet elke jaar-laag elk jaar door dezelfde docent gegeven wordt kan je gemaakte opdrachten niet elk jaar doen

Bijlage 3. Uitgeschreven antwoorden van leerlingen

R = respondent

Vraag 1: Welke goede voorbeelden van kunst integratie in niet-kunstvakken kan je noemen?

R1 – De levensposter bij Ne, dierenposter bij Bio.

R2 – Ja bijvoorbeeld een strip maken (das wel het enige).

R3 – Ja met bio moesten we een dierenposter maken en met NE gingen we een levensposter maken.

R4 – Huizenproject Wisk & HV en het script toneelstuk NE/DR, bij wiskunde een mindmap maken en bij engels een poster.

R5 – Bij Nederlands het script, bij Engels één keer een poster, bij Bio en NaSk soms iets met tekenen zoals een zaadje.

R6 – M&M en BiNsk strip tekening, Ne met Drama script.

R7 – Misschien met M&M of talen.

R8 – Ja, bij wiskunde en Nederlands, bio, nask.

R9 – Wiskunde huisontwerpen met de bepaalde vormen. Nederlands poster maken over mijn leven.

R10 – Bijvoorbeeld Nederlands een gedicht schrijven en bij bio een poster maken.

R11 – Wiskunde huizenproject, dierenposter bij Bio, Drama en Nederlands maar het boek was saai.

R12 – NaSk strip, M&M strip, NL vlog maken.

Vraag 2: Wat is het voordeel voor jou van kunst-integratie bij niet-kunstvakken?

R1 – Je mocht het zelf bepalen.

R2 – Dan gaat het makkelijker, en het is leuker om te doen dus dan stop ik er ook meer moeite in.

R3 – Dat ik het heel leuk vind.

R4 – Dat je niet voor dat vak hoeft te leren.

R5 – Nou ik vind het leuk en je word beter in verschillende kunst

R6 - Dat ik het leuker vind dan normale opdrachten en dan werk ik er harder aan.

R7 – Het is ook heel leuk en minder stom huiswerk.

R8 – Het maakt de opdracht meer leuk want dan is het niet alleen normale les maar ook kunst.

R9 – Nou ik haal daar meestal een goed cijfer voor waardoor me gemiddelde hoger word dus eigenlijk zonder deze opdrachten zou ik overal onvoldoende staan.

R10 – het is veel leuker en je hebt meer plezier in een vak wat eerst best wel saai was.

R11 – Het is gewoon fijn want dan kan je ook gewoon creatief bezig zijn met minder leuke vakken.

R12 – Dan doe je iets leuks en niet die saaie opdrachten in je (online) boek.

Bijlage 4. Script opdracht (Ne-Drama)

Instructie die bij de script opdracht gegeven is tijdens de Nederlands les

(toegestuurd door de Nederlands leraressen)

Script en filmscène Dwars door de storm A-klassen periode 1
--

Opdracht script scène(s) schrijven:

Wat moet er in dit document komen te staan:

1. Taakverdeling: wie doet wat?
Regisseur, filmer, editor, acteurs?
2. Korte samenvatting van het boek.
Wat is de plot?
3. Zoek een scène die je wil gaan verfilmen, let op de film is minimaal 3 en maximaal 5 minuten
Samenvatting van de scène(s) die jullie gaan verscrijten
Wat maken de acteurs mee?
4. Beschrijving van de scène(s):
Waar speelt of spelen de scènes zich af? Duidelijke en uitgebreide omschrijving.
Wat hebben jullie aan spullen nodig?
5. Wie zijn de acteurs in de scène?
Wat hebben ze aan?
Hoe zien ze eruit?
Wat zijn de karakters?
6. Dan de dialogen: Wat zeggen de acteurs, en hoe gedragen ze zich erbij?
Zorg dat duidelijk is in de tekst (dik maken, kleurtjes gebruiken) wat tekst is en wat een regieaanwijzing?
Wees heel helder in het hoe: dus specifiek: Tjakkie rolt met haar ogen, kijkt omhoog en zucht zachtjes. Zegt dan: 'ja, dat is goed, ik doe het morgen.'

Let op: zorg dat je alles uitschrijft wat hierboven staat. Het script en de omschrijving is de helft van jullie cijfer, de andere helft is de verfilming van de scène.

Zorg dat je de scène(s) deze week schrijft. Jullie kunnen samenwerken in de One Drive van office.

Instructie die gegeven is bij de script opdracht tijdens de Drama les

(toegestuurd door de drama lerares):

Hoe schrijf je een script

Een script schrijven is een uitdaging. Je wilt als maker niet alleen opschrijven wat er gezegd wordt, maar ook wat er gebeurt, wat de personages ergens van vinden en moet dus ook duidelijk opschrijven hoe de dingen gezegd worden.

Hier een paar tips.

Je begint met het opschrijven van de personages in hoofdletters. Zo bijvoorbeeld:

TJAKKIE

JACOB

NONNA

Zo kunnen de lezers gelijk zien hoeveel personages er voorkomen in de scene.

Daarna schrijf je cursief (in schuine letters) aanwijzingen. Bijvoorbeeld wat eraan vooraf ging, wat er de hand is, wat het publiek moet weten, welke plek het zich afspeelt.

Jacob is de hele ochtend onrustig geweest op school. Hij stuiterde van blijdschap op zijn stoel. Na schooltijd kan Tjakkie hem eindelijk vragen wat er is. Ze brandt van nieuwsgierigheid. Jakob staat al buiten bij het hek.

Daarna begint de dialoog, het echte gesprek. Dat noteer je door steeds voor de zin te schrijven wie er praat, en dan een tab te doen (stukje overslaan) voor de zin begint. Die ruimte kun je gebruiken voor kleine regie-aanwijzingen, die iets zeggen over HOE de tekst uitgesproken moet worden. En... als je tussendoor een regel overslaat kunnen de spelers zelf ook nog aantekeningen ertussen schrijven. Zo dus:

TJAKKIE(*nieuwsgierig*) Wat heb jij vandaag?

JACOB (*grijnzend*) Vandaag heb ik een gitaar. En morgen ook. EN overmorgen.

TJAKKIE(*verbaasd*) Van Sinterklaas?

JACOB (*lachend*) Nee, van God de vader, nou goed?

Jacob loopt weg, hij is niet te houden, zo graag wil hij naar huis, naar zijn gitaar!

JACOB (*over zijn schouder*) Kom maar luisteren!

TJAKKIE(*roept hem achterna*) Ik ga met Nonna mee, wacht even op ons!

JACOB (*vrolijk*) Ik zie jullie straks!

TJAKKIE Jij hebt haast zeg!

Tjakkie kijkt naar de lucht. Donkere wolken pakken zich samen boven haar hoofd. Er is storm op komst. Eindelijk verschijnt Nonna, Tjakkie steekt haar arm door die van Nonna en samen gaan ze zingend achter Jacob aan op pad naar het kamp.

TJAKKIE

JACOB

NONNA

Jacob is de hele ochtend onrustig geweest op school. Hij stuitte van blijdschap op zijn stoel. Na schooltijd kan Tjakkie hem eindelijk vragen wat er is. Ze brandt van nieuwsgierigheid. Jakob staat al buiten bij het hek.

TJAKKIE(*nieuwsgierig*) Wat heb jij vandaag?

JACOB (*grijnzend*) Vandaag heb ik een gitaar. En morgen ook. EN overmorgen.

TJAKKIE(*verbaasd*) Van Sinterklaas?

JACOB (*lachend*) Nee, van God de vader, nou goed?

Jacob loopt weg, hij is niet te houden, zo graag wil hij naar huis, naar zijn gitaar!

JACOB (*over zijn schouder*) Kom maar luisteren!

TJAKKIE(*roept hem achterna*) Ik ga met Nonna mee, wacht even op ons!

JACOB (*vrolijk*) Ik zie jullie straks!

TJAKKIE (*verbaasd*) Jij hebt haast zeg!

Jacob verdwijnt langzaam uit zicht. Tjakkie kijkt naar de lucht. Donkere wolken pakken zich samen boven haar hoofd. Er is storm op komst. Eindelijk verschijnt Nonna, Tjakkie steekt haar arm door die van Nonna en samen gaan ze zingend achter Jacob aan op pad naar het kamp.

Interview met de ontwikkelaars van deze opdracht

Met Nederlands lerares Barbara Wolff:

Sara Arnold: Er zijn leerlingen die jouw opdracht als een geslaagd voorbeeld van kunst integratie in een 'niet-kunstvak'. Zou je de opdracht voor mij kunnen beschrijven?

Barbara Wolff: In het kort, ze moesten allemaal hetzelfde boek lezen, klassikaal gedaan gedurende 6 weken, toen groepje van vier passage gekozen, daar een script bijgeschreven (twee lessen gegeven over wat een goed script is), die scène uitgevoerd bij Marleen. Bij mij ingeleverd: script en filmpje scene

Sara Arnold: Wat was voor jou als docent het voordeel?

Barbara Wolff: leuk nakijken en dat die kinderen het superleuk vonden om te doen.

Met de drama lerares Marleen van der Wolde:

Sara Arnold: Wat was voor jou als drama lerares het voordeel in deze opdracht?

Marleen Van Der Wolde: Mijn voordeel is dat het "wat" (de tekst) er dan al is , zodat ik met hen direct aan het "hoe" (het vormgevend spel) kan werken. Dus ze schreven een script gebaseerd op het boek (wat ik ook gelezen had) en dat speelden ze in hun teams scherpjes (tijdens online onderwijs in corona tijd). Ik coachte op mimiek, fysiek, beweging en stem. En op zintuiglijke benadering van beschrijvende teksten.

Sara Arnold: Wat was de verdeling van de leerdoelen per vak?

Marleen Van Der Wolde: Script schrijven bij NE en script uitvoeren en oefenen bij drama.